

Народна библиотека

СР Србије

И 836

И 836

27362

ИВ. ДЕВЕЧЕРСКИ

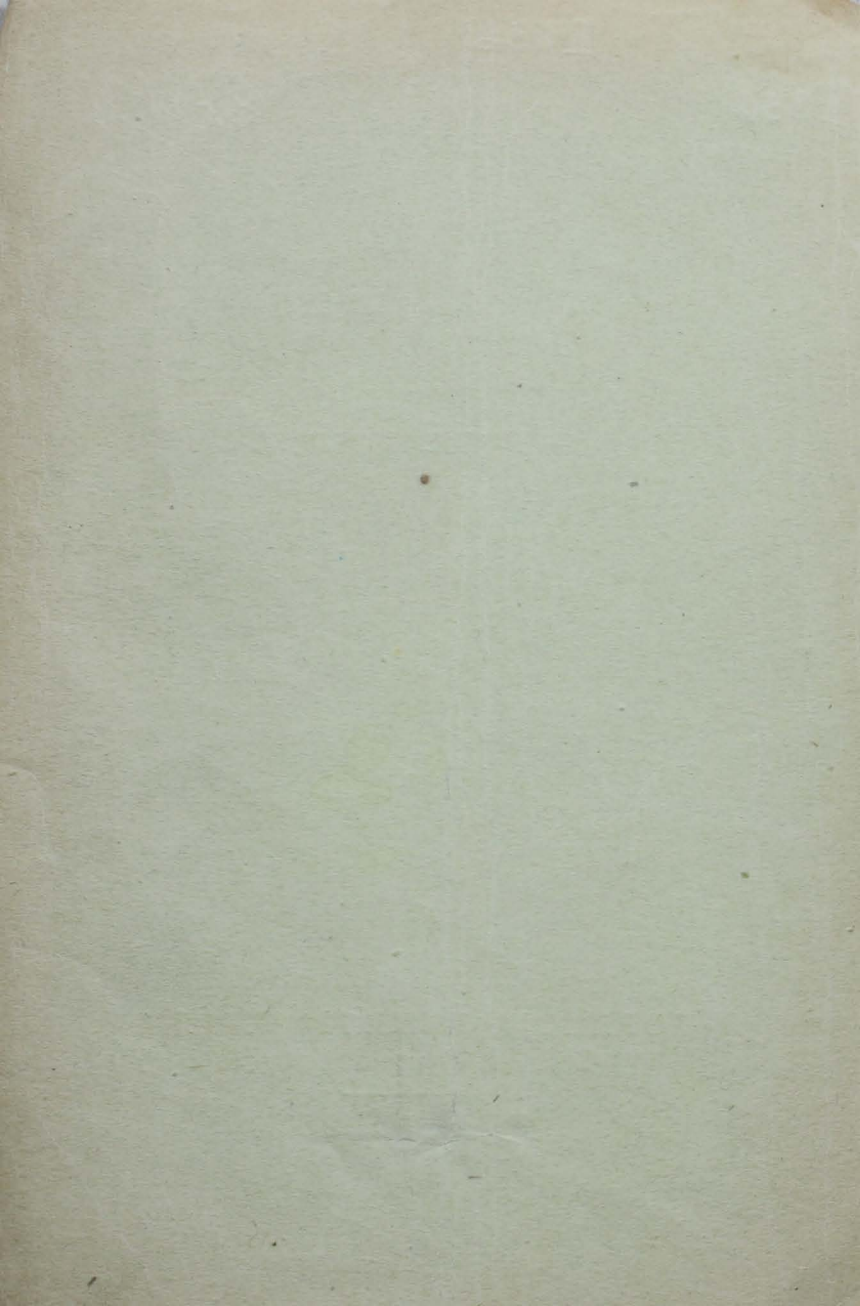
# С БОЈНИХ ПОЉА

— РАТНЕ НОВЕЛЕ —



Издавачка књижара  
**БОРИВОЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА**  
Београд, Призренска бр. 6.

XII 242



27362

ЖИВ. ДЕВЕЧЕРСКИ

# С БОЈНИХ ПОЉА

— РАТНЕ НОВЕЛЕ —



ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА

**В. Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ — БЕОГРАД.**

— 6. ПРИЗРЕНСКА 6. —

11 836



ЗЕМУН  
ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА ЈОСИПА САБО  
1919.

РР674/89



## Ала гурамо...

— ПРИЧА —

---

Адам Мандић, резервни потпоручник једне чете из 6. пука, био је сав срећан што се, ето, опет нашао усред Београда после крвавих борби и дугог лутања по македонским гудурама. То је било крајем октобра, некако око борбе на Бакарном Гумну'у првом делу рата за ослобођење. Како је и на који начин доспео у престоницу ни он сам није знао, а није много ни размишљао о томе убацујући у себе жудно заводнички слатке гутљаје српског пива, о коме је толико сањао за време борбеног похода. Завучен у један хотелски кућак, он је задовољно пуцкао језиком после сваког гутљаја и посматрао шта се око њега ради.

У хотелу „код Новог Чуда“ врило је као и обично. Ни по чему се није могло познати да се Србија налази још у фази једног крвавог рата. Хотелијер, гојазан отмен човек, и сад је на своме месту са пријатељима крај пива. Оркестар интонира старе

арије, „Сто голих темена“ броји све своје чланове, што спокојно жваћу своје дуге виржине и сањају о вечности гледајући у неисцрпне редове немачких и француских журнала, с фризерским рекламама на месту уводног чланка. Репортерска ложа у неколико се изменила, али су места старих познаника савесно попуњена младим, бојажљивим новајлијама који још седе на пола столице и носе машну à la Бранко Радичевић. Једна четвртина табака хартије, у виду стенограма, кружи пред њима по столу са које сви преписују нешто подједнако журно и подједнако озбиљни. На сву прилику да је то нека вест из веродостојних кругова, која се није могла ишчепкати у Пресбироу. До самог прозора, према улици, звецка својим кључевима на златном ланчићу Михаило Антић, познати Сеоградски трговац, посматрајући са очитим задовољством свој нови прстен начичкан опалима, док му неки сувоњав коњички официр убедљиво прича о значају коњице при извићању и њеном поражавајућем дејству у бок непријатеља који одступа.

Мандић је са задовољством гледао све ово што се око њега дешава, кад му изненада привукоше пажњу неки младићи за столом лево од њега, које он дотле од превелике радости није ни блазио. Ту се пило криглама и ћаскало раскалашно о свему. Прву реч водио је Александар Небригић,



Мандићев друг из ђачке чете, црномањаст, пун младић, заокругљена стомака и веселе нарави. Пушио је „флор де дијац“ и немарно млатарао својим дугим, финим рукама које су дужином прстију потсећале по мало на омање рогуље. Познао га је одмах по лицу, по гласу, по свему. Били су у ђачкој чети два месеца заједно. После су пронашли да му не прија тајин — или је имао катар у стомаку — те га једног јутра изведоше пред супер-ревизију а увече је навратио у жакету, са штапом и у полуцилиндру. — До њега, с једним коленом на ивици стола и рукама преко колена, забацио се сувоњав младић, познат београдски авантуриста и добричина, добро избријан испод носа и по образима и пажљиво слушао шта му Небригић говори, колутајући својим уморним очима, око којих се набираху ситне боре кроз пудер који му је мало пре берберин из суседства набацао на лице. Звао се Тодор Павловић. Према Павловићу љушкао се на својој столици румен, весео момчић, студент Јојкић, с великим залисцима и очима које су имале нечега театралног у себи. Он је задовољно ђаскао и бацао изванредно лепе, беле колутове дима са својих танких усана чак преко Небригића. Још даље, у полукругу око стола, седело је неколико младића лепо одевених, веселих и задовољних на први поглед, с цигарама у зубима и

лепо дотераним фризурама. Све су то била београдска деца, стари знанци људима који мало боље познају Београд од Адама Мандића, али он их није лично све познавао. До душе, он се сећао свих ових лица, која је вероватно сусретао негде по Београду; можда код „сата“ или „Шика“, на Калимегдану или у Топчидеру, али сем Небригића није изближе знао ниједног. Зато му је и било неугодно да се јави своме другу из ђачке чете.

Водио се жив разговор.

Павловић је по други пут тврдио да је његова суседа Агнеса много дража од како је њен муж Јова отишао на границу, и упорно је доказивао да је жена двојином лепша кад јој туга осенчи трепавице.

Небригић се задовољно смејао.

— На против, ја волим само веселу жену — додао је он. Жена треба увек да је весела; она је створена да нас занима, да брбља, брбља, брбља, да се најпосле у-  
платка и...

— Којешта!... Кажем ти, говориш којешта, напомену убедљиво Павловић. — Брбљати уме свака торокуша и у томе не видим ничега лепог. Али ако у око жене, која те силно љуби, једнога дана кане кап туге..

— Она се расплаче, направи смешну сцену...

— Ето га сад! —



— ... И тиме да јасан доказ паметном човеку да је она у свом ватреном срцу оставила два три удобна месташца за лица о којима витез њезина срца није ни сањао.

— Тако је! — упаде Јојкић и једним вештим покретом уста брзо као муња залепи Небригићу на чело један фини колут дуванског дима.

Сви се насмејаше, а Јојкић, као да није било ништа, настави:

— И ја сам ти, брате, такав. Не волим женске сузе никако. Чим видим у жене влажне очи, она је одмах за мене једне обична сукња.

— А кад си по други пут пао на матури, Милена није плакала? — упита заједљиво Павловић. — Е, не знамо ми...

— Боже сачувај! то су приче. Певали смо тога дана заједно за клавиром код Поповићевих на журу. Шта више, смејали смо се цело вече, као мало кад. Те ствари ми не дискутујемо.

Баш летос, на Видов-дан сиђем, у Савамалу до школе да је сачекам. Нисам чекао ни десет минута а ученице се почеше пуштати. Ето ти и ње, смеје се. „Добар дан господине“! — викну она весело кад ме спази. — „Заглавила сам из латинског“, — и баци раскупусаног Овидија преко степеница у траву. — „Честитам! — рекох ја — а сад можемо у шетњу“. „Наравно“, од-

говори она и стече ми руку. И после тога цело смо лето заједно, као што знаш, и никад да ми спомене латински, а још мање да је видим растужену.

— Остави га, молим те, — рећи ће Небригић — не вреди о томе ни говорити.— Па, окренувши се Павловићу, настави: — Ти си, друже, рђав ловац. Твоја плашљива симпатија расплакала те. У место да си је на јуриш освојио, ти се сад клизаш по сопственим сузама и не знаш куд би пре напред или натраг. Ја губим веру у твоје искуство, а кладим се са сто против један да ћу за пет дана одвести испод руке твоју симпатију у Топчидер.

Оркестар засвира један коњички марш и заглухну све. Мандић, кога је овај разговор почео интересовати наже се у страну да боље чује. Замало што није онсовао све кратконогом капелнику угојеном, ћелавом Баварцу, који се из све снаге трудио да задовољи публику. Он се поче врпољити на свом месту јер није вуше чуо шта се говори. А Небригић га је по мало једио и да су били на само, он би му кратко на кратко казао: ти си један ћифта и ништа више. Јер је и Адам Мандић био по мало идеалиста и „човек који је сачувао своје очи из детињства“. И он је, као и сваки човек у своје доба, имао у сновима уплетено једно дивно створење чије су сетне, црне очи по-



казивале дубину једне отмене душе. И помисао да Шебригић и њему слични, мимо остале, и то дивно створење не остављају на миру, дражила га је.

Али кад је оркестар, после страшног добовања, умукнуо разговор је већ био престао, а младићи су се грабили о новине које су тога часа донете. Мандићу би криво што није чуо све до краја и предаде се мислима које га однесе далеко, далеко где је остале његова „мала“, можда исте среће као и г-ђа Агнеса, а коју је он оставио једне кишовите ноћи у септембру, кад је пошао, у славу отаџбине, на бојиште.

Један оштар, декламаторски глас трже га из снатрења. Јојкић је читао на глас:

### Телеграм са бојишта.

Скопље, 23 октобра, вече.

„Према вестима, које су стигле, наша победничка војска, после упорне борбе у Присатском Теснацу и на Бабуни ушла је у Прилеп. Маркова престоница поздравила је јунаке са Дрине и Мораве, који су на врховима својих ножева донели слободу овом нашем седом граду“.

### Опширан извештај.

Ратни дописник нашег листа јавља из Прилепа: „Пошто се у кланцу између Ве-

леса и Прилепа непријатељ задржао и утврдио, наше трупе, већим делом рокирале су у десно, преко Свињске Глава и Бабуне, а један мањи део остао је пред теснацем. Први су имали задатак да нападну непријатеља на планини с бока и да им одсеку одступницу, а други да буду претходница и заштита артиљерији, која је с тешком муком само кроз кланац могла проћи. Упослене су биле две дивизије, дринска и моравска. После омањих борби двадесет другог, Турци су двадесет трећег октобра добили ватру у бок и силним нападом с фронта и бока одбачени су чак иза Прилепа. Одмах по том, огромна маса света изишла је далеко испред вароши, у сусрет својим ослободиоцима, и поздравила их бурним клицањем.

Дирљив је био моменат кад су се наши храбри војници стали грлити са овом пет векова угњетаваном браћом нашом...

— Читајте мало гласније — рећиће један од непознатих младића. — То је дивно, то је прекрасно.

— О, молим, молим...

### Победна песма...

„Дошли су часи крвавога врења  
 „Крв Обдића струји нам кроз било,  
 „Доста се само певало и снило  
 „Дошла су нова снажна поколења. —  
 „Ево са лица скинули смо маске...“



— Шта нам сад читаш песме! — упаде љутито Небригић. Лако је у песмама одсецати главе и то овде, у Београду. Остави то!

— Е, а зашто? И то спада у ратну хронику. И, после, заслужује све да се прочита у ове дане истинског одушевљења. Најзад и није за вас — рече Јојкић; — направи чудан гест раменом и уђута.

— А ево ово овде, ово читај — показа Павловић на закључак листа.

Јојкић се намршти, повуче озбиљно из кригле и настави још вишим тоном, пуштајући глас по мало кроз нос:

„Из овдашњих виших кругова, који су добро верзирани о приликама на бојишту, дознали смо да су се разбијени делови турске војске задржали на Бакарном Гумну иза Прилепа и ојачани свежом снагом из Битоља дали очајнички отпор нашој војсци.

Но и опет је Српски Бог стао за врат турској аждаји и одрубио још једну главу.

### Пораз Турака на Бакарном Гумну.

25. октобра, Скопље.

При закључку листа добили смо следећи телеграм од нашег сталног ратног дописника:

„Јуче из јутра судариле су се наше трупе са Турцима на Бакарном Гумну. Шести пешадијски пук примио је борбу и славно

продро'на положаје у необузданом налету Турци су тако пострадали да нису смели ни сачекати наше хероје који су певајући јуришали, већ су побегли у дивљем трку оставивши за собом муницију, топове, мртве и рањене“.

— Ала гурамо!... — кликну одушевљено Небригић у сред мртве тишине, и тресну криглом о сто. — Келнер, донеси још по једну — за коју годину освојићемо цео свет!

Мандићу, који је све ово раздраган слушао, помрачи свест од неког силног ударца и он пружи руке да не би пао. Учинило му се да га је Небригићева кригла погодила по сред главе и ако је лепо видео да је он само куцнуо о сто.

\* \* \*

У исто време једна тешка рука паде му на колено. Он отвори очи.

— Госпон' потпоручниче, јесте ли ви дежурни у батаљону? — упита војник који се до пола завукао под оборену настрешницу пред шатором и трудио се да заузме прописан став.

Мандић погледа око себе. Ноћ, киша, разбацани шатори и студен ветар опоменуше га да је на бојишту, пред својим шатором, и он се трже.

— Шта тражиш? —



— Јесте ли ви дежурни у батаљону?

— Јесам. —

— Зове вас командант батаљона одмах.

— Добро — рече он зловољно и седе.

Затим полако спусти руке низ колена и погурен загледа се невесело у ноћ.

Сад му је било све јасно. Сан. А његов пук се још налазио на разбојишту Баркарног Гумна, где бивакује већ шест дана. Јурио је целог прошлог дана док је набавио дрва и сламу и касно у ноћ спустио се пред свој шатор крај ватре па ту и заспао. Ноге су му биле мокре до колена од кише, која је падала целу ноћ, и он поче дрхтати, а пред очима му се развлачио сан као дроњци скупочене слике коју је какав зликовац рашчупао у комаде. Београд, раскошан и осветљен, који му је до мало пре трептао пред очима, чинио му се као нешто непостижно, а грло му је горело од горчине.

Тада се сети војника што га је звао. Сигурно каква хитна наредба — помисли он и диже се полако док су му удови горели у боловима и грозници. Шаторско крило, које је било изнад ватре, обеси му се на главу и он тек сад виде да је пала мотка што га је подупирала и да је она својим падом проузроковала онај бол што га је осетио у глави.

И мислећи о том ненадном позиву у недоба Мандић уморно прекорачи ватру, која



се скоро угасила, и оде тетурајући се преко каљаве орнице да прими заповест.

Командант га прими лежећи.

— Наредићете да доручак у батаљону буде готов до пет часова у јутру. У пет и тридесет војници ће доручковати. До шест часова дигнуће се шатори и изићи на стројеву линију. У шест и тридесет полазак по батаљонима: други, први, четврти, трећи...

— Разумем. —

Мандић поздрави, окрете се на лево-круг и оде да извести командире чета и четне дежурне.

Кад је свршио, врати се своје шатору. Пењући се стрмом узбрдицом вукао је уморно ноге оптерећене блатом и размишљао о последњој наредби.

Дакле ипак ћемо даље, на ново, крваво разбојиште, помисли он и седајући поред утуљене ватрице он се осмехну и нехотице прошапта:

— Ала гурамо!... —

---



## Успавани Стрелци

Жива препирка чула се те вечери испред официјерског шатора једне чете 17. у пуку. То је било у дводневном биваку код Агина Села, на путу за Скопље.

Младићи су жагорили као врапци и издвајали висином тона и ненамерном жучношћу из општег брујања белих платнених кућица у модрој октобарској ноћи. Говорили су о учешћу и губитцима у Кумановској битци. . .

Њих пет, све класни другови из ђачке чете, претрпели су тих дана много као водници по пуковима дринске дивизије. „Ватрено крштење“ издржали су у првом борбеном реду, и сваки се упињао да докаже како је на његовом правцу било најтеже.

Звезцајући бесно зарђалом гарнизонком у канијама, црномањаст, живахан потпоручник највише се вајкао:

— Моја је чета пропала. Моји војници, Бог да их прости, умирали су с песмом на уснама. Али зато их је остало десет мртвих и двапут толико рањених. Командир на мр-

тво, а два водника за увек онеспособљена. Па зар то није жалосно, господо? Шта су радили други? То је четврт једног села. Требало је имати живце као конопце па да се издржи до краја.

Други је доказивао скоро исто. Изгледало је да је свуда било најгоре.

— Десет мртвих није бог зна шта! — напомену изненада и равнодушно један од њих, који је дотле ћутао. Остали се згледаше...

— Тући се у првом борбеном реду, у једној таквој битци, па изгубити десет, петнајест, па и свих двадесет војника за увек, значи тући се под повољним погодбама. Било је и горих случајева. Све зависи од прилика и јачине савести код оних што се боре. Било је горих случајева, много горих. Ако хоћете, ја ћу вам испричати један.

И он настави:

...Ви знате да је 10. октобра дунавска дивизија на левом нашем крилу била у шкрипцу. Сећате се, ваљда, и сад оне паклене палбе чак до у ноћ. Због тога је цела наша дивизија онако изненада стављена у покрет. Мој пук сишао је одмах с Никуљанских висова и распоредио се за борбу, док се улево пред нама, крвнички тукло.

Ја и неколико војника одмах будемо упућени са нарочитим задатком у правцу борбе. Сјуримо се брзо низ благу страну



једног брега, пређемо Старо Нагоричане, загазимо у винограде, затим кроз њиве, преко широких пропланака између огорелих дрвета.

Нисмо ишли ни пола часа, а већ се познало да смо на бојишту. Свуда по земљи, кудгод се окренете, силни трагови од људи и коња. . . . Овде је прошао цео батаљон у смакнутом поретку, тамо улево колона двојних редова направила је читав пут кроз тек изниклу пшеницу. Још даље, улево, скренули су и развили се за борбу. На два—три места подигнути лаки стрељачки заклони са гомилицама празних чаура. Поред путање из обале изваљен камен, опкољен чаурама, а више њега пробијена чутурица и парче крваве газе. Пред виноградима, на рудини, разбацано платно, турски шињели, бела војничка торба, једне нове цокуле и побивена турска патрола у пуној ратној спреми. И тако редом, једно за другим, наилазимо на разбацане ствари, мртваце, који су понети па остављени, рањенике, који се враћају са бојишта, превијени на брзу руку негде у заклону. Под једном косом рже вранац, крај њега из рова вири рука црна и непомична. Нисам имао времена да одем и видим коња и коњаника. Ваљало је хитати. И у колико смо се више ближили пуцњави, све више разбацаних ствари, оружја, одела и лешева. Рањеници су причали жалосне ствари, од-



мичући ка Челопеку, у непрекидним низо-  
вима као растурени ждралови.

Одатле већ није било далеко од бојне  
линије. Понеки уморан куршум долетао је  
чак до нас. Клап! одјекнуо би кратко ту  
негде око нас, заривши се у ледину. Два  
модра облачка бљунуше огњем изнад нас,  
чим се појависмо на чистини. И у зраку  
завижда као да нас обухватише стотином  
бичева.

**Ми** похитасмо брже.

Дунавци су се тукли ђаволски пред нама.  
Као муње, цепајући небо, шрапнели су пр-  
скали у зраку и уз писку пушчаних зрна до-  
пуњавали страшну музику у брижном пред-  
вечерју. Далеко, са висова улево према нама,  
сливала се бујица од турских батаљона, уви-  
рући у маглу испред нас. Знао сам већ да  
је већина официра избачена из строја а  
брза паљба наговештавала је одсудне мо-  
менте. Тамо се туче још само војник. . . Лице  
ми је горело, а у утробу се свалио неки  
велики терет несхватљив и неиздржив.

Ваздух је био црвенкаст, осећао се  
задах шалитре као после громава. У грлу  
је нешто гушило као смрад изгорела меса.  
Лака пара покривала је бојницу. Тамо је  
кркљало. Нека непојамна топлота пржила  
је очи и није дала видети ништа. Душа је  
слутила да нешто блиско сагорева и да ће  
се догодити нешто од чега тело већ стрепи.

То више нису били плотуни, ни брза палба: бректао је један огромни катао, у коме је кључала мржња, бол, страх и жеђ за опстанком. Осећало се како земља подрхтава и изгледало је као да се огромни усови ломе и сурвавају, заједно са оним што дохвате, у добоке поноре. . . .

Очи ми скренуше за ордонансом који је бесно јурио на ознојену зеленку, носећи заповест. И тад угледах испред себе у непосредној близини стрељачки строј који дотле нисам видео. На једном широком узвишењу лежала су скоро два вода развијена за борбу, а с десна, преко једног трњака, долазио је официр са неколико војника.

— Шта ће ово да значи? — упитао сам сам себе. — Да ови не одступају?

Уставим своје људе а ја кренем напред да видим у чему је ствар.

У том официр све ближе и ближе са оно неколико војника. Журили су као махнити право мени. Официр је још држао сабљу онако како му се затекла у време борбе, а у лицу је био страшан.

То ме још више збуни. Помислих: ови сигурно беже. Али у тај мах један од војника уморно управи руку на чудновате стрелце, од којих их је раздвојао један запуштен виноград.

— Господине капетане, ту су, чини ми се, остали — чух где рече и скрену у страну.



Страшна псовка пропрати те војникове речи и сви готово трком пројурише кроз чокоће.

— Кукавице! Изроди! — заурла официр, кад стиже до првих војника, а сабља фијукну кроз зрак.

Мени поче бивати јасно. Несрећног командира оставило је скоро пола четѐ у време највећег окршаја. Ко све у борби може прегледати, а нарочито на оваком земљишту! Ко зна са колико је војника он, јадник, у најкритичнијем тренутку одјурио напред, док су се ови башкарили чекајући свршетак борбе!

— Али старешине? Зар се сме на то и помислити? И шта је сад оно? Пред очима ми затрепташе златноплаве шаре као у несвестици. Капетан је остао погурен, са залеђеном псовком на уснама. Затим га видех, где претрчава од једног до другог, окреће главу, посрће... Војници око њега брисали су сузе.

Црне мисли сунуше ми у главу. Похитам све брже тамо. Капетан се већ дигао и оде погружен, посрћући и ослоњен на војнике, који су га готово носили...

Приђем ближе чудноватим стрелцима. Погледах: и као да ми се размилеше хладни врхови бајонета преко целог тела. Сви су били поређани један до другог, где се ко затекао, поред својих пушака, између рупа

што су их избушиле гранате. И сви мртви... успавани последњим сном. Поред њих Њихов водник, млад снажан човек, с плећима исцепаним гранатом. . . .

Не знам да ли је који од ових јунака певао у тренутку кад су се под митраљеском кишом венчавали са смрћу, али да ниједан није устукнуо испред ње то је извесно. Било је тих дана богова под шајкачом. . . .

Подигнем првог. Лице му жуто... очи угашене... мирне... тужне. Испод кржаве кошуље за вратом једна бледа раница. То је све. Остали исто тако: мирна, жута, крвава лица, погођени у главу, груди, уста... И нигде ниједног покрета у великом сну на равнодушној рудини. . . .

Нисам могао више издржати. Чинило ми се да су ми ове мртве угашене очи хтеле рећи: не дирајте нас, ми смо се савесно одужили отаџбини. Уздахнуо сам и погледао у правцу куда је отишао капетан. Видео сам га како у даљини посрће и жури да рапортира о стању чете која више не постоји.

Кад сам кренуо напред показах војницима јунаке, а они сви до једног поскидаше капе. Беше ми тешко, али сам сузе задржао у прсима, а војници не рекоше ни речи.

И док смо ми као мачке кретали корак по корак унапред, сумрак је гарио Кумањовске висове и спуштао се тихо над успаваним



јунацима, испред којих су плотуни и тешка  
топовска рика наговештавали да је ту близу  
час кад ће се остварити снови о великој  
отаџбини. . . .

---

„Који оно добар јунак бјеше...?“

Он дође до речи баш онда, кад ситна оговарања пређоше у досадну гомилу речи, и поче причу онако, како то могу једино људи који су из рата донели, сем ожиљака на грудима, и своју велику душу. Поче, а ми га слушасмо:

...Био је један непознати човек међу нама, коме би требало подићи величанствен споменик, не зато што је, као многи, умро по дужности, случајно, или што му је то било у професији, већ зато, што је хтео умрети као мало њих, као јунак. Но споменик му неће подићи нико, и замало па се на Алинцима неће познавати рака из које је извађен, ни на шабачком гробљу хумка под којом се данас одмарају његове уморне кости. Али ја све више осећам, како га много волим, како га дубоко поштујем и како ја морам бити тај, који ће му подићи ма и најскромнији споменик.

Ја до душе немам злата, нити умет да режем мрамор, али имам доста братске љубави, и од ње и поклоничког поштовања,



које гајим за све оне што славу земље са-  
зидаше својим костима, подижем му пира-  
миду у своме срцу. На њој је урезан овај  
натпис:

† Милан Павковић,

резервни наредник,

највећи јунак на бојева око Прилепа, славно пао 24. окт. 1912  
год. на Алинцима.

Других натписа нема, али ако хоћете  
још штогод да знате о њему, онда чујте.

### I.

Он је патио још из малена. „Швабо!“  
рекли су му толико пута другови у школи,  
кад би хтели да му напакосте, а он се мр-  
штио, стезао песнице и крио очи под клупу,  
ако би се омакла која суза. А после би се  
дизао, тужан, збуњен и, не гледајући ни у  
кога, загњурио би се у своје књиге. Дечаци  
нису знали, колико је он патио са те речи,  
коју су му прикачили само зато, што се  
родио, негде у Бачкој, али су врло добро  
знали да ће му њом затворити уста и обе-  
зоружати песнице. Јер он се пред тим ре-  
чима увек осећао немоћан и утучен се  
враћао кући из школе, да се изјада зеленој  
ледици, коју му је отац браздао плугом.

Доцније се то заборавило. Био је добар  
ђак, и кад се ушло у зрелије године, другови

су га волели као брата. Али је рана остала и закрвавила се још два три пута, без потребе и без разлога. Кад је свршио права на нашем универзитету, јавио се комисији за регрутацију.

— Ти не можеш бити војник! — рекоше му при прегледу.

— Зашто? — упитао је он збуњено.  
— Зашто не могу? — и хтео се заплакати.

— Ниси записан.

— Ако. Јављам се сам.

Не може. Рођен си на страни, те се не зна, ни чији си поданик...

— Чији? Српски, чији би иначе био? Ја сам овде одрастао, свршио школу, ја сам Србин, а место где сам се родио и не познајем.

И било је муке, док су га примили!

Кад смо се нашли под једним кровом у ђачкој чети, његовој срећи није било краја. И ја сам осећао, како у њему кличе одушевљена младост: „Ето, и ја сам српски војник, Србин, син ове земље!“ И био је међу првима и по вредноћи и по лепоти.

Шест месеци прођоше у трку. Положисмо испите за официре и поново обукосмо капуте. Постасмо пунолетни грађани, и свима се отвори пут за живот. Свима, само њему не.

Кад ми је честитао указ, загрлио ме је.

— А ти? — упитао сам га одмах.



— Нема од указа ништа! — одговори он невољно.

— Зашто?

— Нисам српски поданик.

— Али ти си овде већ двадесет и три године, ту си од три месеца донет, ту одрастао, служио војску, сутра ћеш бити наш официр, па како то?

— Не знам.

И растали смо се. Ја сам га жалио више због његова мучења него због службе. Он је и даље био привремени учитељ, званичник по надлештвима и све друго, само не оно за шта се спремао.

## II.

После младићског сањарења живот нас често тако притисне, да за дуго време, заборавимо на све што се дешава ван наше коже. А другога се сећамо тек онда, кад нас случај доведе у везу и опомене на некадашење лепе, безбрижне дане. И ја сам, мало по мало, утицајем времена и нове дужности, почео полако заборављати једног по једног од другога, исто као и они мене. Ватрена обећања при расанку претворише се после два три писма у ћутање и заборав, под чијом сенком човек угодно дрема у свом животном кавезу.

Павковића сам изгубио из вида, као и остале. Знао сам, да је ожењен, да се пати, и да му не могу помоћи, јер ни сам нисам имао оно што ми је требало. После изласка из чете поразговарасмо у два три писма, затим понеком картом и Ћутање дође само по себи. О другима сам знао још мање.

Ну случај нас поново скупи пред једним великим задатком. У трећој четврти 1912. год. сви знаци предочавали су буру. Мучно Ћутање налегло се било на целу земљу, која је осећала догађаје на помолу. И једне ноћи звона са цркава бунтовнички заурлаше кроз ноћ, а буктиње са висова јавише да се разбуктала свест изабраног колена. И крену се војска преко села и градова, и оде свако на своју страну на јуначко збориште.

Кренуо сам и ја. Требало ми је доста времена док стигнем на зборно место, те сам журио. Па ипак сви беху стигли пре мене. Нашао сам брзо своју чету и таман сам сео, кад са околних брежуљака по Коцељеви почеше долазити водови са учења. Један вод друге чете првог батаљона паде ми одмах у очи својим држањем. Одабрани, стасити момци из Мачве газили су чврсто по такту песме, коју је водио неко из првих редова, да је са каљава друма одлетало густо блато испод њихових ногу. Њихов водник, стасит, црномањаст младић, кицош



и војничина на први поглед, са уживањем је пратио кретање својих људи, пропуштао их крај себе, соколио, газио чврсто као и они и помагао им у певању. Они прођоше поред мене, и ја у њихову воднику позмадох Павковића.

Оног часа одјурим њему. Тек је распустио војиике и отпасао сабљу пред малим пољским шатором. Кад ме је видео, зарадовао се као дете. Поздрависмо се и седосмо.

И окуписмо питати један другог те о овом те о оном. Ја не знам шта ми би, кад му рекох:

— А откуд и ти овде?

Њему заиграше рамена.

— Отуд, откуд, и ти... мобилизација.

— Па ти ниси српски поданик — скренух ја на шалу.

— Зар и ти? — рече он прекорно, и глас му задрхта као кроз плач.

Ја се тргох. Замолих га збуњено за опроштај, и он ме загрли.

Од тада се нисмо растајали, а вихор од догађаја ускоро нас завитла моравском долином на гвоздене вратнице Отоманске Империје.

### III.

Дешавало се и овога пута да уочљиви војници и цепидлаке у миру нису оправдавали углед који уживају, и да ватрени патриот-

ски говори са разних парада не представљају ништа значајно пред оштрим бајонетом и одлучно стиснутим зубима. Многи ћутљиви „туњавци“, од којих се није много очекивало, посташе хероји после првих борби, које нас упознаше, зближише и одредише свакоме праву вредност. Но то не поста правилном, јер много сјајних примера показаше да човек остаје човек и у рату као и у миру. Међу њих је спадао и Павковић.

Кад случај хтеде, да Куманово одмазди косовску касапницу, он се показа достојан осветник. У току дводневне битке ја га ни за тренутак не видех малаксала, збуњена и растројена, а последњи плотуни над самим Кумановом пали су под његовом командом. И кад смо сутра-дан сишли у варош, ја сам му братски стегао руку, честитајући му одликовање, за које је предложен,

Од тада он је био извор одушевљења за многе од нас. Срећа се преливала на његову мршавом лицу. Заборавио је на муке, на оскудицу код куће и на све оно што рат доноси собом и због чега је страشان за цео свет. У његовим паметним очима разгоревало се нешто свето, и кад су други обарали главе под напорима, он се шалио, разговарао нас и смејкао се тајанствено, као да очекује нешто што ће тек доћи.



После славне битке кренусмо даље. Остависмо за леђима Скопље и преко Овчег Поља сиђосмо у Велес, трагом турске армије, која је засула путове оделом, муницијом и свим оним што је успоравало бегство. Тек нас на Присату дочекаше. Ну кад се на Бабуни поново погледасмо очи у очи, они устукнуше, и ми преко Глигорова Негрегова сиђосмо у Марков Прилеп. Угледасмо га још са висова око Трескавца и заборависмо на патње које смо претурили преко главе

#### IV.

Освануо је двадесетчетврти октобар. Јутро је било магловито и мирно. Прођосмо кроз седи град, покривен белим заставама, засути цвећем и клицањем ослобођена робља. На лицима изнурених војника видеда се тиха радост и благ понос а мени се чинило да и наши зарђали бајонети силније одсевају, и да нас неко озго гледа са развалина Маркова града. Хитали смо, да подигнемо бивак иза вароши и да потражимо одмора после великих напора и гладовања на снегом засутој Бабуни.

Али не би суђено. Тек се устависмо, а пред нама из магле, с брегова које нисмо добро видели, букнуше четири огњена колута у неједнаким размацама, и за неколико

секунада четири гранате засуше нас земљом уз силан тресак разломљена метала, Ми се погледасмо у чуду.

— Турци? — упитах ја командира.

Он слеже раменима и командова: Мирно!

Уредисмо се и очекивасмо да видимо шта ће даље бити, а све очи упише се у нејасне линије брегова, са којих нас поздрави непријатељ онда кад смо му се најмање надали. Дође наредба да се закопавамо, и ашовчићи се зарише у блатњаву орницу.

Један ескадрон коњице протутња истог часа у галопу друмом. Дивизијски штаб пројури мимо нас такође. Дивизијска коњица изгуби се далеко негде испред нас у магли. Наступи колебање, и у нервозној јурњави видело се да се не зна ништа поуздано. Турци су мирно гађали и даље. Мимо нас потрча један коњаник без шајкаче и једне чизме, и ми га задависмо питањима. „Два табора Турака задржало се на бреговима испред нас“, рече он, махну руком и оде да извести некога у позадини.

Прођоше неколико минута у очекивању. Гоњена тачном ватром, комора се врати у варош. Нас поче подузимати језа. Премештали смо се с ноге на ногу. Два табора па натраг! У нама се бунио понос. Треба се решити одмах и разјурити те гадове! И као да се те мисли пронеше кроз сву вој-



ску, колебање у часу преста. Ордонанс донесе заповест: да шести пук крене напред.

И ми кренусмо. Батаљони се заталасаше и, размичући се у ширину, почеше мењати облик. Раздвојише се и чете, смањи се дубина строја, и водови полагаано склизнуше сваки за себе у свом правцу. А после неколико минута гломазни колос разасу се муњевито у танке сиве линија стрелца.

Ишли смо полагаано, затим убрзасмо, па после све брже и брже, под учестаном ватром турских топова. Дошли смо већ на домак пушака, а пешаци се не јављају. Зашто ћуте? питали смо се у себи. После смо видели. Пред нама се шуњао чепор црних бивола, а улево се протезало напуштено турско село с џамијом и јабланима.

Тражећи очима Турке по брегу, ми смо се примицали све више и више стрмим косама које су затварале пут. Десно, више једне увале, појавише се два-три турска официра, посматрајући наше кретање. Неко припуца, и они се брзо склонише. Тада се догоди оно, што нећу никад заборавити. Као под чаробним прутом затрешташе брегови испред нас, и као да се хиљаде бичева обавише око груди првих редова. Танке сиве линије задрхташе под силним замахом, заникаше се и, раздробљене покрише лешевима земљу. Задњи редови налетеше још бешње, још силније, и повећаше број мрт-

вих и рањених који се превијаху у мукама. Приљубљени уз каљаву орницу, на широ-кој равници без заклона, војници су гађали утврђена непријатеља изнад себе, дизали се на команду, јуришали и падали по земљи онде, где би их сусрело зрно. Задњи редови налетали су на предње, слагали леш на леш и заустављали се насред кржаве равнице. Напослетку се застало. Није се могло даље ни корака. Гађало се са сталног нишана и с једне и с друге стране, и прибирала се снага за последњи налет, који ће донети или победу или смрт. А с десног бока, више седласте увале, отворио се пакао и не да дићи главе. Остало ми је још само тридесет војника од седамдесетпет, а помоћ не стиже ни од куд. Залуд се осврћем уназад. Цео пук је већ у борби и, грцајући, рве се са надмоћнијим непријатељем. Четврти батаљон залуд покушава да изиђе Турцима у бок. Митраљеци са преседлине бију га у теме и не допуштају му ни корака напред. Седамнаести и пети пук бију се далеко улево, и једва и сами одолевају. Коњица ко зна где је, а Моравци тек се развијају код Прилепа.

Сунце се већ клони западу. Почине да ме прожима језа кроз цело тело, иако ми у очима титра јара, а грло гори од жеђи. Језик ми се лепи за непце, у глави зуји, шишти, клопоће као расклиматана кола. Раширио



сам уста као пас, и очи ми, чини ми се, pseћи гледају. Војници се згледају у мене и питају ме не што погледом. Ја ћутим и гледам у небо, где се распрскавају шрапнели.

Однекуд иза мене дојури једна десеткована чета, којом је командовао наредник. Он дотрча и леже до мене.

— Шта је ово? — упита задихано, црвен као чоха.

— Бог зна!... — Раг...

— Знате ли, да вам је погинуо командир?

— Не!

— И моји су сви тамо... — и он показа руком на небо. — А наређено је да се отме председлипа!

— Ту зло и лежи! Отуда бију у бок, а кренемо ли на ту страну, добићемо ватру у бок с фронта.

— Видим! — рече он и саже главу под пљуском од зрна, које привуче кретање његове чете.

Ми уђутасмо. Рањеници се измицаху, пузећи један по један, остављајући крвав траг за собом. Не знам, о чему сам тада мислио, али се сећам, да бих тада радо зајаукао, да ме није било срамота. Спустио сам чело на влажну земљу, зарео зубе у корен једне травке и угризо сам тврде жилице и осушену стабљику све дотле, док нисам раскрвавио уста.

Одједном испод преседлине захори се громогласно „ура!“, и један вод срчано се залете уз брдо. Тренутак је био достојан дивљења, и ми са ужасом видесмо, како се отварају проломи на стрељачком низу под најбржом митраљеском ватром. Али вод не устукну и изби на брег. Ми потпомогосмо ватром његов покушај и ускоро угледасмо на ивици брега једну завитлану сабљу и бајонете у зрацима сунца на умору и пред њима читаве гомиле Турака, који се отискоше на ону другу страну.

— Који ли је? — упита наредник задивљено.

— Јунак... — одговорих ја.

Наши се погледи сусретоше. И, као на команду, дигосмо наше људе и полетесмо пред њима уз протегнуто „ура!“, које се орило силније него оно на преседлини. Топови иза нас јавише се живље и ми полетесмо кроз цику од куршума, не обзирући се на губитке. И све оживе око нас. Као из гробова подигоше се остаци уништених чета и раскиданих водова и нагрнуше на висове. Делови четвртог батаљона певајући налетеше путем који обележи мртвима јуначки вод, кога несташе за брдом. Турски митраљези ућуташе за неколико минута, и њихово лево крило, наломљено силним ударом, поче одступати у неред. Повијарац испред нас за пола сата паде у наше руке,



и Турци одступише на целој линији. Ми не прилегосмо више ни једном, гонећи непрегледне гомиле Турака ка Битољу, малаксале и безвољне за ма какав отпор. А под само вече падоше нам у руке и последњи положаји, које војска назва Бакарним Гумном, за које се веза још један крвав и славан датум у историји нашег рата за ослобођење.

## V.

Вече нас прикупи проређене али прибрране и поносите. Тај дан био је дан шестог пука, и ми смо били поносни својом победом и својим жртвама. Ми смо били свесни своје улоге, ми смо знали да су други само братски помагали. И вече рашири приче о подвигу јунака са преседлине и његовог храброг вода. Али чији је вод, и ко му је водник, нико није умео рећи. Поче се нагађати, али се до истине не дође. Дремајући под шатором у полусну, чуо сам, како војници око ватре помињу Крељевића Марка и тврде да је он то главом био. „Можда је изашао буздован из мора, па се и Марко пробудио.“ И нисам им се насмејао. Нисам јер сам и сам осетио његово присуство тога дана и замах његове снаге, оличене у његовој деци, која помреше на домак његових двора...

Сутра-дан се уредисмо и пребројасмо. Није нас много преостало, али су Турци платили скупље.

А кад војници почеше укопавати мртве на крвавом превоју, под снегом који је пао те ноћи, нађоше новог Марка и његове јунаке. Раскопчаше младог наредника, који је био погођен посред срца, расклопише жути медаљон и из њега извадише парче хартије, на коме је писало црним, крупним словима: *Милан Павковић, шапчанин, резервни наредник.*

Чим сам чуо, одјурio сам, да га видим. Али је гроб већ био прогутао великог Србина и јунака, и моје усне дотакле су се само земље, која га је покрила. Вратио сам се неутешан и чак дуго после првог рата осећао сам тегобу на души. И дуго, дуго сам жадио, што велико време нема и свог великог гуслара, те да, као оно некад, запева танко, гласовито: „Који оно добар јунак бјеше, што разгони Турке на буљуке?“.. и да у песми опева подвиге мртва јунака са Алинаца.

\* \* \*

Данас већ у мом срцу нема туге. Има само љубави и поштовања. И с дана на дан ја све више верујем, да је то тако морало бити. У свако доба, кад слаби пате, нечујно се рађају јаки, и земља, која их одгаји, после њихова делања, може слободно погледати у своју будућност преко њихових грובה.

---



## П у л е

Уочили су га још одмах, у почетку. Држао се храбро, као какав стари војник, и ако му је то био први дан у коме је подигао пушку на жива створа. Вод му је био истакнут на једној голој узвишици брисаној и с фронта и с бокова и кад се он усправљао да гађа, водник га је опомињао да то не чини. Он се изговарао да не види ништа кад лежи и наставио је своје, пропињући се на прсте да би боље умотрио плаве аустријске шињеле, који су се провлачили као мрави кроз високе необране кукурузе у таласастој Колубари. Митраљеви су засинали стрелце челиком и лакше рањени извлачили су се побауљке сваког часа из проређеног строја, где се држало још десетак људи, очекујући помоћ. Али помоћ није стигла, јер пред великом навалом аустријских маса сви су били и сувише запослени.

Кад је по подне његов батаљон смрвљен налетом једне целе бригаде, он се повукао за неку стотину метара, понесен општим повијањем у назад, па се после уставио

и пушкарао по кукурузу са непријатељем, који се задовољио успесима за тај дан и на том делу фронта обуставио наступање. Тек под ноћ виде Пуле да је остао скоро сам и кад га његов десетар викну да иду да потраже чету, он погледа у правцу села, на чијој се ивици укопавао непријатељ, опсова нешто, па забаци пушку на раме спокојно као да се враћа с копања.

За показану храброст предложише га сутрадан за сребрну медаљу...

Затим су Аустријанци потучени и претерани с оне стране Дрине, Саве и Дунава и кад насташе предстражне службе, Пуле се увек јављао за патроле и извиднице. Предлагали су га за медаљу још једанпут, али је тај предлог пропао с командиром који је погинуо приликом једне чарке. Он се на то мало обзирао и на доколици завлачио се под шатор и лежао не мислећи ни о чем...

Звао се Петар Иванић. Имао је близу тридесет година али је био младолик и ситан. Родио се у неком азбуковачком селу и, остав још на сиси сироче, служио је код богатих људи. Није имао нигде никог и, навикнут на родитељску негу и домаћи живот, одрастао је сам за себе као усамљена шибљика на брегу. Цео свој живот провео је у планини. На Јагодњи и Соколу лутао је он спокојно по шумама са стоком далеко



од људи, праћен својима псима, који су му били нераздвојни другови. У години дана силазио је два — три пута до газдине куће, и кад је позиван на регрутовање, па се опет враћао својим шумама својој колеби и благу, које је волео и чувао као да је његова својина.

У чети је био новајлија и странац. Дошао је однекуд из неборачких, резервних јединица баш пред велико одступање ка Руднику и није имао ни једног познаника из ранијег времена. Кад су неспособни позвани на преглед, одвели су и њега и нашли да може бити војник, а после месец и по дана дошао је као допуна у проређени пук. Одрастао у планини сам на своју руку, уз стоку коју је волео и с којом је скопчан цео његов дотадашњи живот, он је мало познавао свет и својим навикама вечито служио као мета за шале доколичара. Та га је судба постигла и у чети, где га поткупише још првих дана. Због његових наивности другови су га сматрали за највећег глупака у армији, и ма да су га волели, није било војника у чети који се није закачио за њега. Он се није љутио. Није се наљутио чак ни онда кад му, Бог би га знао зашто, наденуше име „Пулe“. Изгледало је, чак, да се он уопште не уме наљутити. Прикривали су му хлебац, давали цигарете напашене барутом, подваљивали при деоби

јела а доцније, за време затишја, претрпавали га пожарствима и разним пословима. Он је остајао увек исти, миран, повучен и равнодушан као да се све то другом догађа. Каткад би се само насмешио и казао: „А, тако ли је то!“ и на томе би се све свршило.

Једно вече његова чета, која је била на предстражи, доби наредбу да пређе савски рукавац и отме аду коју је држао непријатељ. Морао је ићи један одабран вод, те почеше бирати војнике. Пуле се јави сам и ако пре тога никад није седао у чамац нити је знао пливати. Војници су се смејали. А кад га видеше како се мучи с бомбама, које није умео окачити о опасач, смејању и досеткама није било краја. Он је ћутао, као и обично, и те ноћи за време борбе изгуби се негде у шибљаку. Сви су мислили да је погинуо али, у свануће, он се врати и доведе швапског наредника и шест војника. Сутрадан нови командир написа предлог за капларски чин.

Пуле о томе није знао ништа, нити се чему надао, чак му се командир није допадао нимало, а водник, наредник, који га је за то дело пред командиром ковао у звезде и који је и сам био новајлија у чети, изгледао му је одвише строг. „Много шиљи бркове“ — казао је онако у ветар и за свој рачун онога дана кад је наредник примио његов вод.



Идућих дана чета је смењена и повучена у позадину на одмор. У благом затишју, живот је пошао спорим током у једном белом сеону на питомом прибрежју крај Саве. Пуле је поново постао предмет забаве у чети, и шале, на које је давно свикао, примао је равнодушно као одређено следовање сваког дана. Лежећи у своје шатору, проводио је каткад читаве сате с очима упртим у саставке похабаних крила, не мичући ни једним делом тела. И у тим тренутцима изгледало је да су му и дах и мисли устављени, као време на некој угашеној звезди.

## II.

Командир је мало шта знао о њему, а његов водник — наредник тако исто. Обојица су дошли у чету пре неколико дана, па нису имали времена да изближе упознају све своје војнике. Оне ноћи кад је вршен напад на аду, видели су да се држао храбро али је у дугом ратовању било много храбрих војника, те су појединци све ређе падали у очи. Предложен је за каплара и на томе се свршило. Али једног дана дознадоше све...

Било је топло летње поподне. Наредник је лежао под шатором и размишљао о нечем, чекајући на обућу, коју је послани чистио ту одмах у близини. Тада један глас,

који је подсећао на промукло кукурикање младог петлића, упита полугласно:

— Је л' ту г. наредник?

Посилни је ћутао.

— Слушај ти, море, кад те питам — разракољи се опет онај глас. — Дођи-де овамо један час!

— Шта је Пуле?

— Дођи-де да ми нешто пребројиш, ако није ту г. наредник.

Посилни се насмеја и оде лено, несвлачећи ципеле с руке.

— А шта си то хтео?

— Види-де, Бога ти, има ли овде два гроша, не могу никако да набројим. Позајмљивао сам Јовану двапут по грош и он ми мало пре врати. Па, велим, треба да имам два, а оно ето... и на пољу се чу како звечи новац.

— Па ту има више — рече посилни.

— Три и по гроша, зар не видиш!

— Знам ја то, али ја рачунам да треба да буду засебно два. А имао сам и ја чини ми се нешто. Сад сам све измешао.

Посилни се зацерека као луд.

— Па ко ће онда да ти ухвати рачун?

— Лако је то. Него он ми он стрпа у шаку неку ситивну, а ја опет плус! па у џеп и сад не знам шта је моје а шта је његово.

— Ниси требао мешати, па би знао.



— Сад све једно. Главно је да има два гроша, а преварио ме је сигурно . . .

И новац опет зазвекца, а послани се онако исто лено врати на своје место насмејан и црвен као патлиџан.

У тај мах командир се помоли из свог шатора. Он је слушао цео разговор и зачудио се кад је чуо да у чети има војника који још не уме ни бројати и чији одговори показују тако проста човека, на какве се заборавило још пре осамдесет година.

— Хеј, војниче, дођи овамо! — викну он, па изиђе напоље.

Пулe дотрча и неспретно се испрси.

— Изволите, г. поручник!

— Па зар ти, брајко, још не знаш ни бројати?

— Знам, г. поручник, докле хоћеш.

— Јадно ти твоје знање! Видео сам ја мало пре.

— Разумем, г. поручник, — одговори Пуле безазлено гледајући командира широко отвореним очима.

— Знаш ли ти у којој си чети? — упита поручник даље гоњен радозналешћу.

— У твојој.

— Добро. Али како се зове та чета, која је по реду?

— Сад је у средини, г. поручник, а твоја је докле ти заповедаш. Пре је био капетан Вићентије, Бог да га прости.

Официр се насмеја, потапше га по рамену и рече му да стане „вољно.“ Наредник, кога је такође заинтересовала ова ствар, изиђе испод шатора и приђе ближе. Кад виде Пула он се запањи и приђе командиру, па му нешто прошапта.

— Нисам га знао, — заврши он гласно — а те ноћи држао се боље него ма ко од нас.

— Не мари, — одговори поручник — јавићемо у пук да га не произведе и објаснићемо у чему је ствар.

Па окренов се Пулу, настави озбиљним гласом.

— А кажи ти мени шта си ти сад?

— Регрут — одговори Пуле.

— Ти ниси више регрут. Ти си сад редов-резервист.

— Не знам, Бога ми. Тако су нам казали у Крагујевцу.

— А из које си дивизије?

— Из ваљевске, г. поручник. Овде су све сами Ваљевци.

— Нема ваљевске дивизије у Србији. А сем Ваљеваца овде има и Шапчана и Ужичана.

— Онда је ужичка.

— Ама није тако, човече. Које су велике реке у овом крају?

— Сава.

— То је истина. Али има ли још која.



— Колубара.

— То није велика река — рече наредник.

— Није ја! Можеш се удавити где хоћеш, а пођи од Ваљева уз воду па ћеш видети колика је.

— Е, та ти није лоша Иванићу — рече наредник смешећи се. — Али ти нама кажи сад и ону трећу реку што је ближа твоме селу.

— Има их вала, пуно до мог села, г. наредниче, и ја ти то не уем набројати по имену. А код нас ти је Брасина и Дрина.

Е, хвала Богу! — рече командир. — По Дрини се зове наша дивизија, која није имала такву главу од како је гавран поцрнио. Дринска дивизија зове се наша дивизија.

— Знаш, г. поручник.

— Видим да знаш. Него да идеш своје десетару, па да га питаш како ти се зове чета, пук, дивизија и да научиш имена команданта пука, команданта батаљона и моје Јеси ли разумео?

— Све сам разумео, г. поручник — одговори Пуле, па поздрави, окрете се с мукком на лево-круг и оде да тражи десетара.

### III.

После тога разговора предлог о производству је повучен и Пуле није постао каплар. Али се наредник, који је био још ђак

и интелигентан човек, заинтересова за њ и поче са њим чешће разговарати. Подешавајући своје држање тако да он ништа није могао посумњати, он успе за кратко време да прозре кроз маглу која је обавијала њега и његову прошлост и да га лепим понашањем привеже за себе. У дугим давима, за време одмора, он га је пажљиво припитивао о овоме или оном и из одговора, који су били каткад збуњени, видео је да има пред собом човека који није глуп, али који је запуштен још од сисе, па недохрањен и неодгојен бачен из села у шуме где је потонуо у потпуном незнању. Ту је провео своје детињство, ту примио прве утиске, и одрастао међу стогодишњим храстовима, убачен је неискварен међу људе којима су његове навике биле смешне а његово незнање добро дошло за њихово користољубље. Служио је годинама за који пар обуће и нешто одела и преобуке, и, не знајући за боље, није боље ни тражио. Кад су му рекли да мора ићи у војску, он је отишао мало растужен што се раставља од својих гора, али нове слике и нови утисци умртвили су, тугу за дуга времена. Туђио се од људи, али је радио као мрав и добро памтио сваку реч која му се каже, и ако многе ствари, које је знао на изуст, није могао потпуно обухватити у својој замагљеној свести. И из тих разговора наредник га заволе и реши се да



га упозна са животом и људима, ма и у најмањој мери. Зато одлучи да га научи читати. Пошто је често био запослен, он ту ствар повери једном свом окретном каплару, који би под његовим надзором радио.

Каплар се с почетка бранио.

— Где ја то могу г. наредниче! Орутавила је у њега памет, па му не можеш ништа. А какав сам ти ја учитељ? Једва сам и за себе нешто научио, док ме не оже нише. А после и читао сам и нисам, а са рачуном сам се за увек опростио. Бројао сам само дане уз часни пост и сате уз копњу кукуруза. Па и ту ми није требала рачуница. Кад се сунце сниже за Медвеник и замирише чорба на увратинама ја знам да је за тај дан доста. Ето ти мога знања.

Наредник је знао да је то окачењак, па му доскочи.

— Онда ништа, рећи ћу Миловану, а ти ћеш се ређати на службу и за њега и за себе, пошто ће он бити заузет око Пула.

Каплар виде да се не може изврдати, па пови главу.

— А могао бих да опробам — поче он увијати — истеше се некад колац и из крива дрвета. Само слаба нада да ће бити шта.

— То је моја брига — одговори наредник.

И Пуле поче примати часове из писања и читања. Чета се смејала, ну он је гледао своја посла. Срицао је и мучио се по цео

дан кад се није имало посла, улажући све своје силе да штогод научи. Наредник је опет са своје стране утицао на њега да не малакше, јер је са учењем ишло доста тешко, пошто су сви ишли само на то да му сметају. А највише му је сметао баш сам каплар, који га је учио, својим зврчкама и заједањем у тренутцима кад се он упињао да нешто схвати и задржи у памети. И једног дана због тих ствари Пуле остави све.

Било је баш испред вечере. Пуле је седео на пањићу и повлачио прстом по словима у једном старом календару. Око њега се накупили војници као осице, па га окупили са свих страна досеткама и заједањем да је морао бежати. Баш у тај мах наиђе каплар, па га остави.

— Јеси ли научио шта?

— Учио сам мало. Крива му ова слова много, па се тешко памте, али ћу научити.

Каплару паде на ум да се мало прошегачи пред војницима, па се расприча:

— Ех, шта сам ти ја доживео у кратком веку, Боже мој! Читав господин! И нећу више да ти будем сељак ни за шта на свету. Док дођем кући, одох право пред школу и да видиш јада када подвикнем учи да купи прње. Знам брате све, к'о да сам све школе изучио.

— Деде, Пуле, реци које је ово слово.



— А - а - а — отеже Пуле, а војници ударише у смех.

— Шта се смејете, живино ниједна — подвикну каплар претварајући се. — Сад ми Пуле, реци: „пу“.

— Пу... — отеже војник.

— Кажи: „ле“.

— Ле...

— Е сад изговори брзо: ја се зовем Пуле Смрдиглавчевић.

Војници се поваљаше од смеха.

— Иди ти с милим Богом! — одговори Пуле први пут са нешто више осетљивости. — Ја сам ово радио за љубав г. нареднику, јер видим да је паметан човек. А ти ако си докон, иди код Митра у бараку па дозивај кроз оџак покојну памет. — И он баци календар и оде кроз чету, не обзирући се на каплара, који је сиктао и наређивао му да се врати.

Војници се почеше чудити. Нису они докле навикли на тако што код њега, па нададоше грају.

— Гле! па и Пуле има зубе — рече један. — Причувај-де се, ти капларе, одрасло је то са курјацима!

— Претварао се само, лисац је то — додаде други. — Батина му треба, па да видиш како ће се одрешити врећа.

Каплар га сутра дан оптужи за непослушност, а војници посведочише. Било је

повуци — потегни пред командиром читаво пола сата, и на крају крајева казнише га дежурством за седам дана. Пуле не рече ништа. Издржа казну мирно по свом обичају и сачека смену. А осми дан на опште изненађење свију побеже.

## IV.

После два дана врати се сам натраг. Није се јављао ником већ оде право у село, на бунар, где се захватала вода и где се постављала стража. То вече био је на њега ред да стражари и он се смени у одређено време. Војници нису могли да верују, па су долазили да га виде својим очима, а сутра дан почеше га саслушавати. Командир је покушавао и лепим и ружним да дозна где је био, али он о томе не рече ништа. „Био сам ту близу“ — одговори на дрво питање па после заћута и више не ишчупаше ни речи. После саслушања командир га укори па га пусти, а каплар му рече, да ће за то бегство сигурно платити кожом или ће он сам смаћи своје две звездице.

Пуле се на то није обзирао и те две звездице од оног дана није зарезивао ни у шта али је ћутљиво сносио све, јер није хтео љутити наредника, који га је бранио и који му је казао да се у војсци мора слушати старији, па макар он кадгод и нешто



неправо наредио. У осталом, то је био још једини човек у чети кога је он поштовао и коме се обраћао кад су му другови пако-стили. А благодарећи каплару, те су пако-сти биле све чешће и у последње време поступало се према њему као према странцу. Због тог бегства наденуше му ново име, прозваше га „четном срамотом“. Чак се и командир, рђавообавештен и због својих домаћих незгода вечито нерасположен, често поводио за њима, гледајући у Пулу нешто дивље и као неку врету четне сметње. И тако насташе тешки дани за сиротог војника, који се огрешмо о живот још оног дана кад се појавио на свет, у коме изгледа није било предвиђено и његово рођење.

По Петрову-дне прочиташе имена војника одликованих за храброст. Изређа се пола чете али његово име не поменуше ни-где. По саопштењу војници одоше међу шаторе и почеше се препирати о заслугама овога и онога и у причама оживеше епизоде из минулих крвавих дана. Па како ти дани нису били из далеке прошлости, пронађоше да посилни Марко није учествовао нигде у борби, а прочитан је међу првима у списку, и да је Иван коморџија највећа кукавица и ако је случајно рањен шрапне-лом који је залутао у пуковску кујну. Изређаше још неке за које се знало само то да су вични трчкарати и са жаљењем посма-

траше два-три ваљана војника који су заборављени. Пула не помену нико. Он у то време није ни био ту, већ у сеоској шуми где је одређен да сече дрва.

Кад се вратио, неки му испричаше шта се десило, а он слеже раменима као човек кога се те ствари мало тичу. Само кад му посиљни Марко рече да су за њега спремили један велики прапорац, који се чува у пуковском штабу, он се окрете, па рече да је његова глава већи прапорац него тај што је за њега послат.

Нареднику није било право што Пуле није одликован, па то помену и командиру. Командир се правдао тиме што је од скора у чети па незна шта је ко од почетка радио и какав је био, а за Пула рече још и то да он по својим умним способностима, тешко да може испољити ма шта велико и да је случај на ади био доиста само пуки случај, по његовом личном уверењу. Наредник покуша да докаже противно, а поручник се наљути, па рече да чета у њему није добила ништа и да ништа не би изгубила кад би сматрали да он уопште и не постоји. Нареднику није било до препирке, нарочито не са командиром, али се није могао уздржати.

— Ја мислим, г. поручниче, — рече он — да и он има своје место под сунцем и своју улогу у чети, па ма колика она била.



А да се грешите о тог наивног младића, уверићете се можда првог дана борбе. И најмања чивијица на неком апарату има своје место и разлог зашто је ту намештена, и њу на томе месту не можете заменити завртњем, ма колико јачи и издржљивији био, и ма колико ви потцењивали њену маленкост.

Ну та препирка не поправи ствар, нити донесе Пулу праведну награду. Могло би се чак рећи да је окренуло на горе, јер војници наслутише да се Пуле ни командиру не свиђа од његова бегства, па посташе све насртљивији. Тако прођоше недеље. Тек када удружени Аустро-Немци и Бугари ударише о бедеме малене Србије, стишаше се силне страсти и чета поново доби свој стари борбени изглед. Осећала се озбиљна опасност, па се пред великим догађајима заборавило на ситничарење у данима изобиља и одмора.

\* \* \*

Једнога дана водила се страховита битка. Пребачен с једној краја Србије на други, пук је ушао у борбу право с пута, трчећим кораком. Морало се пошто пото задржати надирање непријатеља, да би се дало времена једној дивизији, која је била десеткована громовитим рафалима многобројне артиљерије, да се повуче и среди. А то је захтевало надчовечанске напоре. Два цела корпуса од-

морне и одабране војске, штићене небројеним батеријама свију калибара, насртали су као таласи на танке стројеве српских стрелаца који су се раскидали као просут ђердан под незапамћеним плуском челика. Али су се прекаљени ратници држали добро и непријатељ је тешком муком наступао корак по корак.

У једном критичном тренутку командир посла патролу да ухвати везу са трупама у лево, пошто се због велике ширине фронта и испресецаног земљишта стројеви суседних јединица нису могли додиривати. У патролу случајно одредише и Пула. Пошло се трком, под кишом од шрапнела, и за неколико минута патрола изби кроз шумарке на суседни вис где су се видели неки војници. Али кад стигоше са свим близу, вођ патроле позна војнике из свог пука који су остављени као стража код заставе и који су безбрижно посматрали борбу, што се водила десно од њих пред фронтом њихова пука. Каплар, вођ патроле, упита наредника заставника за одред с којим је имао ухватити везу, али му овај ништа о томе није знао рећи.

— Биће да су ту негде пред нама, а ја овде нисам затекао никог.

У тај мах један од војника, који је био на стражи припуца са свог места и поче трчати ка заставнику.



— Ево их као мрави — рече он — бежите што пре.

— На своја места! — викну наредник па зграби заставу и поче бежати низ брдо.

Десетина која је била на служби, полеже по земљи, ту где се затекла, и поче пуцати у ветар. Патрола се разви за борбу, такође изненађена неугодним и безизлазним положајем. Иза врзине, за коју су положили, није се видело још ништа и ако су пушке пуцале ту негде из шумарка и зрна откидала читаве гране са трњака више њих. Пуле се подиже, и, по свом обичају, поче гађати стојећи.

— Па ено их онде, иза оних волова, зар не видите? — рече он и показа гомилицу говеди под шумом. — Е, нећеш, Швабо, вала, потерати галоњу, па да ти је мајка Јања! — и он поче гађати поново избиљан и миран као да је на стрелишту.

У исти мах једно протегнуто „ура“ проломи се из шуме и на пропланку се заплавише нови аустријски шињели. Војници оборише два-три плотуна па нагоше у бегство. Шака јада није се могла одупрети сили која је надирала и сваки се старао да очува свој голи живот.

— А куд бежите жалосна вам мајка?! — подвикну Пуле кад виде да га сви оставише. — Зар да их пустимо до Крагујевца? А? Е, чекај нарачунаћемо се ми док дођемо

пред командира! И он оста гађајући непријатеља, који се уставео на сред пропланка и отворио ватру на цигло једног војника.

Војници чуше пушкарање још неко време па после умукну све. И кад стигоше заставника са заставом, непријатељ је држао цео вис у својим рукама...

Али Аустријанци не осташе дуго господари тога положаја. Истога дана у подне један батаљон снажним налетом лако растера непријатељске чете, које су се неопажено повукле у позадину, и распршта их као јато врабаца по шумарцима и дољачама којима су и дошли...

А на темену виса, у јендеку под врзином, нађоше Пула избодена бајонетима у крај гомиле празних чаура. Пред њим на чистини лежало је десетак поубијаних Мађара и на двадесет корака од врзине четири бомбе које је он понео тога јутра.

Ни једна није била ни одврнута ни упаљена, али је застава спасена и част пука очувана за вечита времена...

---



## Бегунци.

### I.

Од подне почело снежити поново, а на-  
канио се и ветар. те је кроз кланце хуктало  
као да је дошао смак света. По тишацима  
се слагали сметови прљави и хладни као  
таласи набујалих вода у мартовске поводне-  
ве, а у зраку загустило од ситна, искричава  
прамења, те је изгледало као да је давно  
пало вече.

Десетина војника вукла се друмом што  
се пробијао кроз дивљачну и кршевиту  
планину. Четворица од њих, батргајући по  
чагљевитим пролокама и западајући до ко-  
лена у воду засићену снегом, носили су  
међу собом неки терет у жутом енглеском  
шатору привезаном на две брезове мотке.  
Кад би се уморили, спустили би лагано  
свој товар на снег, а друга четворица при-  
шла би да их одмене у тешком послу. Тада  
би се из шатора показала шајкача и лице  
војника на коме су се у полутами распо-  
знавали само зуби. И мали спровод кретао

се даље лагано али упорно кроз мећаву, која је кидисавала све јаче.

У студеној вечери, саплићући се и ломећи по неравну друму, уморни, мокри и прозобли они се довукоше којекako до полагаја на коме је био пуковски бивак. Подељен по батаљонима, пук се протезао преко огољених брежуљака у полукругу поред самог пута. Као птице селице попадале су уморне чете по странама и мали, стари шатори завејани снегом повијали су се под ударцима ветра, који је брисао целом ширином.

На путу, више потока, војнике заустави стража. Омален, дежмекаст каплар издвоји се из групице и измени неколико речи са стражарем. За тим војници пођоше даље. Код првих шатора искрсну пред њим млад, мршав човек зарастао у браду до очију и назва добро вече. Војници отпоздравише, а он приђе ближе.

— Шта то сецате? — упита. -- Гле, ти си, каплар Јеване! Откуд тако доцкан?—

— По невољи, г. потпоручниче, одговори каплар и отпоздрави. Носимо Мићу што је довлачио Турке за јаку док си ти био у нашој чети. Наредник Марко му је брат, али он и не зна, отишао је јутрос зором напред. Заковрну на сред пута, па ни да мрдне. Јависмо командиру, а он нареди те остадосмо нас десетак да га понесемо.



— А нашта се тужи? —

— Бог ће га знати, не уме да каже ништа. Пуковски лекар однет је и сам још јуче негде у болницу, а без њега ко му може и уме помоћи. Не једе се, не спава се већ толико време, а ово зло кидисало као за очи. Па дошло тако нешто, пресе-кло га.

Потпоручник се наже над болесником и загледа се у њега. Затим се окрете и рече тихо: „Па он је умро“.

Војници нагрнуше око мртваца. Наста тренутак запрепашћења и нико не знаде наћи ниједну реч. Први се прибра покојни-ков сусед Милетић. Он се саже, разгрну шатор и узе Мићину главу у обе руке. Загледа се добро у његово модро лице са искеженим зубима, у очи, од којих се ви-дела само беоњача, ослушну му дах, па, затим, пажљиво спусти главу на своје ме-сто. Његове очи биле су пуне суза и ди-жући се лагано, као да се боји да не на-руши тишину, он скиде капу и прекрсти се. И остали поскидаше капе и почеше се кр-стити.

— Бог да га прости! — рече официр, који је дотле ћутао у крају.

— Бог да га прости! — одазваше се војници, а Милетић поче плакати на глас.

Каплар Јован нареди да га понесу до чете и оде усплахирен напред да јави ко-

мандиру и брату, а војници се погрбише под теретом па пођоше и сами. Потпоручник поздрави спровод, увуче главу у јаку од шињела а руке у џепове, па трупкајући прозоблим ногама оде до прве окуке на путу где му се чинило да мање дува.

Један од војника врати се ускоро натраг.

Господине потпоручниче, — рече он снебивајући се — заборависмо ти мало пре дати нешто дувана. Биће дуга ноћ, а знам те, стари си дуванџија.

Потпоручник се збуни. Он није никада тражио дувана од војника, нити им се жалио на оскудицу и ако није видео цигаре већ два дана. Пре три дана раздао је своје последње резерве друговима и од тада трпи. И ко зна колико би он дао за три-четири дима у овој тегобној ноћи, али примити дуван од војника који немају хлеба, чинило му се неприлично.

— Ако, — рече он — могу ја. Задржи то за себе. Знаш, кад је човек гладан малко се завара дуваном, а ми вас ових дана лоше хранимо.

— Јок, јок! — одговори војник упорно — мораш узети. И ти си нама некад давао, па се добро не заборавља. Ми смо јутрос дошли до шест паклића за бан-бадава и ја се несмем вратити у друштво док ти не узмеш један. Тако смо решили.



Потпоручник се премишљаше неко време љуљајући се с ноге на ногу. У њему се борило достојанство и страст. Узети у овим мучним данима од гладна војника половину једног његовог задовољства био би грех, али запалити само једну једину цигарету у ноћи кад се не може ни сести ни лећи било би право задовољство. А измирити та два противника било је тешко. Најзад он се сети и, извадив банкноту од десет динара, рече:

— Приммићу половину пакла ако понесеш твојим друговима ових десет динара. Да имам хлеба ја бих се знао лепше одужити, али ви покушајте, можда ће се наћи један комадић за десет динара. Друкчије не примам.

Војник се опирао неко време, па кад виде да потпоручник не попушта, прими новац и пожелевши лаку ноћ, оде за друштвом. А официр обрису руке и, сачекав да се војник довољно удали, шћућури се за стеноу на путу и поче журно савијати цигару...

## II.

Командир се није изненадио кад је чуо за смрт Миће Иванића. Није он једини био кога је чета изгубила тих дана по јаругама у снегу испод Шара без борбе и без зрна. Обишао га је и наредио да се не дира док

му не стигне брат, кога је зором послао у Призрен да набави хлеба за чету, па се вратио своје шатору. Жалио је он тога доброг војника, кога је уочио и заволео још у кадру и који за време ратова никад не оде у болницу нити затражи осуство. Жалио је он и све оне друге редом, које је закопавао поред друмова и по странама, али им није могао помоћи. Видело се то по целом његовом држању, по његовом лицу, које је пожутело и дошло ружно, по гласу који се губио још на уснама, по коси, која је почела да седи. Покушавао је каткад да се разведри, да запева, да се нашали и прошегачи с коморџијама, од чега се у своје време чета претурала од смеха, па није ишло. Опажало се да пати, да га нешто нагриза и да је то што га мучи далеко јаче од њега, па се повлачио од свега.

Марко се вратио доцкан и одмах је чуо за братовљеву смрт. Али је изгледало да му је та вест донела више забуне него жалости. Први пут он, у кога се веровало као у суђен час, вратио се не испунивши задатак. Долазио је празних шака, а знао је да га војници чекају као озебао сунце и да се надају од њега више него од свих профитантских колона. Јурио је цео дан, па ништа. Станица се растурила, јер је непријатељ био на помолу, а из магацина разнето све што се могло појести.



Тек кад му командир са саучешћем понови да је изгубио брата, он се мало замисли. Али на мушком лицу овог мрког и снажног сељака, чију је храброст знао цео пук и који је био срце своје чете, не помери се ни једна црта. Помаче се само мало у страну, загледа у земљу и рече: „Бог да га прости“. И одмахну главом савлађујући осећања која су му устављала дах у грлу.

Одведоше га до мртваца. Мића је лежао на снегу, крај раке, која је већ била ископана, окружен својим сељацима, који су се грејали поред наложене ватре, Кад Марко наиђе они се размакоше не говорећи ни речи, а он скиде капу и седе у снег крај брата.

— Зар тако, Мића, а? без збогом? — рече он мирним, леденим гласом и стеже мртвачеву руку у своју, као да је хтеде раскравити.

Момчило Илић заплака и побеже у мрак. И други зајецаше. Марко само стеже зубе и јекну потмуло као тежак болесник кад га повреде. Његове очи осташе хладне и суве, с погледом закованим за мртваца чије се изгладнело лице руменило у светлости ватре. И ућута као да му уста залише оловом. Војници су поштовали бол свога старешине и свога сељака, па су ћутали и сами, само су се чудили тврдом срцу човека с којим су на селу провели век и нису га познавали. И тек кад видеши да му подиграва доња усна

осетише да му се сав бол склупчао у душу и да кроз стегнуте вилице неће више промакнути ништа. Тако и би...

Кад заравнише раку и пободоше крст Марко оде под шатор, а војници приђоше ватри. Ветар се по мало стишавао али је снег падао и даље и мокра дрва пиштала су на дрвеном угљевљу које се гасило на влажној земљи. Опружен по грању и лиснику, који му је још за дана донео посилни, он је слушао како на ватри отегнуто и тужно звили сиров церић. Не осећајући студен и влагу, с мислима које су се укрштале као муње, њему се чинило да то за мртвим Мићом јадикује њихова мати. И однекуд, из ноћи, сизга се слика његова села и Мићин сандук, обојен плаво, и крст са именом и ћаци с рипидама и стари поп-Алекса озбиљан, достојанствен и сед као овца. Позади родбина и пријатељи, а за сандуком он, мати и стрина. Мати сва умузгана сузама, збрчкана, жута лица као лимун. Црна јој се шамија развежала и пала на врат, а кратке, беле власи раскушљале те дошла ружна као вештице што у зимње ноћи завирују на прозор код немирне деце да их простреле очима. Крај ње он, Марко, гологлав и погнут. Придржава матер, која посрће и буса се сувим рукама у груди. Уз мајку нариче стрина Милица, поздравља стрица по Мићану, поздравља сахрањену првенчад и другу родбину.



Помиње златне снопове, што их је Мића везивао, зелене откосе, што их је он обарао, и румене девојке, што су чезнуле за његовим погледом. И набраја, набраја неуморно, тужно, час цвилећи као челична жица кад је дотакне гудало, час кричући до промуклости. А он не може да се сети баш ничега и криво му што не упусти бар једну сузу. Осећа да му горчи нешто у устима, а у глави се мућка, клобуча и притискује нека врелина као растопљено олово. И од тога му тако тешко да би легао на земљу и туцао врелим челом о шљунак све дотле док не потече крв и не изиђу бесови што га напињу.

### III.

Баш тада процури кроз шатор читав млаз воде од отопљена снега и он се трже. Помаче се у страну, протрља очи и, сетивши се свега, уздахну. Напољу се чула нека препирка у којој се поменуло и његово име. Он се подними на руку и послушну.

— Нема ту увијања, брате, — говорио је неко љутитим гласом. — Нема хлеба, нема муниције, нема ништа. Рекао Бог да се пропадне и шта ћу има да се говори! Шест дана смо већ без борбе и бајаги у некој позадини а закопавају нас сваки дан као па-

цове. И бар да су нам данас дали хлеба, бар по комадић, па да човек ћути.

— Шта ћеш кад нема — прихвати други глас. — Кад Марко није добио други неће зацело.

— Зато вам баш и кажем — настави први упорно. — Нема. Е, лепо, скини ми брњицу с носа, па да тражим сам. Кад нешто нема — нема, ту се не вреди праћкати. Ја одавде нећу, а ви како знате.

— Да причекамо још сутра, па, ако ни сутра ништа не буде, ићи ћемо сви. Позваћемо Марка, он је паметан човек, па ће нас провући некако. А сад је и он у жалости, па му и не вреди помињати!

— Не остајем ја више. Моја ће десетина још од поноћи натраг, а ви, ако сте кукавице, ви остајте. Ето нам Призрена под ногама а с ону страну нема Србије. Свуд снег и камен, шта ћемо ми тамо?

— Ма ко то булазни? упита из шатора Марко гласом који је подрхтавао.

— Ја! — одговори каплар Ивезић, његов сељак. — Ја и ми сви.

— Ајде срам те било! Опустео си бркове а говориш као нека жентурина. У место да ћутиш, кад већ не умеш паметно говорити, ти бацаш угарак у сламу.

Па јест, — прихвати тише Ивезић. — Ћути данас, ћути сутра, док не крепаш од



глади. И твој Мића је ћутао, ћутао грешник као стена, па сад — ено га.

— Ма шта ти, Ивезићу, запевао на туђем гробљу! — Љутну се из мрака каплар Јован. — Ко тебе пита? — И је ли другима боље? А нанизао си те медаље као прапорце и кад се за Карађорђево Звезде читала наредба онда прво Младену Ивезићу. Пфуј!

— Немој ти сад то! — одврати Младен јетко. Ја сам медаље и звезду заслужио, то ти знаш добро. Нит' сам их отимао нит' за њих молио. Док се било био сам се и док се клало клао сам се и бушили су ме као мешину. Али сам знао зашто. А сад? Ни куд мајци ни куд у ђезере... Најпосле, идем да браним оно робље које сам код куће оставио. Ако је речено да скапљем као пас, скапаћу код свог прага, али ћу се бар и осветити...

Марку прекипе. Није могао више отрети и скочи испод шатора. Заборавио је и на брата и на себе и, да му то нису били сељаци и комшије, гађао би их из пушке одмах с врата.

— Шта вам је, будале, ноћас? — викну он и приђе бљаже. — Не изгибосте у борбама, а хоћете да вас овде поилескају као мишеве.

— Нећемо више да липсавамо од глади — рече Ивезић.

— Дајте нам хлеба — довикну Јован Петковић, који је дрхтао у грозници.

— Бије нас судбина, бије нас небо, бије непријатеља, хлеба не да нико, — прихватише други. Хоћемо да помремо сити. Ето то је. Остависмо Шваби кошеве и куће као пуне кошнице, а ми липсавамо као скотови.

— Марко погледа мрко по војницима. Имало је много истине у речима ових јадника, на чијим се увелим лицима јасно огледало четворогодишња патња. Биле их је петнајест и све их је знао од детињства. Све су то били добри домаћини код куће и добри војници кроз све ратове. Мало их је било што нису имали по две медаље за храброст, а четири или пет међу њима скакали су некад на ножеве, само кад је затребало.

— Па зар и ви, бомбаши? — рече Марко и приђе корак ближе. — Е, то се нисам надао! Пред ким ће онда сутра Швабо бегати кад су и вама малаксале руке.

— Јадно му бегање — господине нареднице, код нас оваквих — одговори један гледајући у земљу. — Кад сахрањују топове нема ту више од нас ништа.

— Шта кажеш? — рече Марко и наже се да боље чује. — Кога сахрањују.

— Отиди тамо у поток па ћеш видети! — одговори Ивезић. — Пољаке су већ закопали, сад кваре хаубице.



— Наше?

— Наше! наше!

— Марко погледа доле у правцу потока. Тамо при дну, под самом честом, буктале су велике ватре и чула се луна. Њега подиђе језа од главе до пете и он задрхта.

— То није истина — рече он мукло — су преварили.

У тај мах два војника бануше из мрака с нарамцима дрва које бацаше крај ватре. И по облику и по боји видело се да то нису обична дрва.

— Шта је то, упита Марко — Откуд та јасеновина? — а већ је слутио шта ће бити.

— Паоци са хаубица, — одговорише они. Марко се поведе. Да се неби издао пред војницима он седе на један камен.

— Ломе артиљерци и плачу. Па веле: „Носите браћо, грејте се, да се не греје сутра Бугарин на нашем зноју.“ Те ми покуписмо нешто. А баш ми се дизала коса кад сам се прихватио за први комад, — додаде смућено један од оне двојице.

— Јоване, — рече Марко озбиљно и не гледајући ни у ког — отиди доле и види је ли то истина. Ја не верујем.

Јован се диже и оде, а у друштву зацари ћутање. Чуло се само како пуцкара церовина кад ветар на махове подухвати пламен који је јењао. Зар је већ дотле дошло? питао се Марко у себи. И командир,

koji ništa nije krijo od mene, da mi to ne kaže. Baš zla vremena.

И он поче размишљати о недаћи земље коју је волео оном дивном љубављу, што се често не схвата, али која се осећа и због које се лако умире у свако доба дана и ноћи. И тек тада се сети да је та земља већ скоро сва прегажена и да већ неколико недеља туђин господари и заповеда тамо где су остали они што су му дали живот о које је он волео као сама себе. Пред њим оживеше дани детињства и момковања, сабори и прела, седељке и ашиковања, румене ђурђевске зоре и светле септембарске ноћи, и тиха домаћа срећа и ситне дневне бриге и све оно због чега човек често отвори препуно срце па светла ока погледа у небо и каже: „Хвала ти Господе!“ Па се сети првог ратовања за слободу поробљене браће, па другог који је био тежи, који је донела нужда, па трећег, у који се морало љући да се не окаља образ, и кроз све те ратове свих победа, венаца и славе која је плаћена крвљу али која је високо уздигла име Србиново. А за све то време проламало се небо од топова, под чијом је грмљавом пешак мирно просецао пут ка победи. И у тихе вечери после борбе, кад би овладао мир, војници би се искрадали да обиђу своје љубимце и изљубе им челична грла и укочене тачкове на којима су се одмарали. А



сад, ето, и ти џинови од челика и гвожђа издишу гладни и рањави један за другим, међу пријатељима који их испраћају сузама као рођену браћу.

Ватра се већ била загасила и неке од војника баци један наплатак на угарке. На прасак жеравице Марко се ирону и скочи са овог места.

— Немојте, грехота је! — рече, а глас му је био мек као кад кара добра мајка. Па, сагнув се, пољуби каљаво дрво из кога су вирили поломљени завртњи и остави га у страну.

Тог часа стиже и Јован. Марко му спусти руке на рамена и унесе му се у очи.

— Дакле?

— Истина је, г. наредниче.

— И ти си то видео твојим очима?

— Овим истим којима сад гледам тебе. Обе батерије су уништене и за који час оступиће с коњима и људима. Официри и војници су као луди.

Марку клонуше руке.

— Онда више нема Србије.

— Па? — упита Јован.

Марко поћута неко време, па онда прошапта да се једва чуло:

— Навуим добро фишеклије, па ме са људима чекај за брегом с оне стране пута...

## IV

Давно је била превалила поноћ кад Марко даде знак да се стане. Путовало се више од пет сати кроз међаву странпутицама и јаругама и даље се није могло. Тело је тражило своје, а сем тога ваљало је сачекати и зору да се не би забасало у клопку. Бугари су били ту негде, у близини, јер су се у лево чуле пушке код предстража, а пасти њима у руке значило би одрећи се и образа и живота. И двадесет и пет другога уђоше полако у једну арнаутску кошару у којој је било нешто плеве и лисника. На брду више кошаре оставише два стражара, а остали полегаше по земљи и предадоше се сну после толико непреспаваних ноћи.

Али се спавало као на иглама. Инстинкт је јачи од умора и осећање блиске опасности трзао је често старе ратнике из оне слатке опијености којом нас сан увлачи у своје мреже. С времена на време дизале су се уморне, мрке главе, ослушкивале и опет падале на тле сливајући се у општу гомилу телеса испружених по поду. Неко у страни јечао је тихо за све време и помињао једно женско име, а друг до њега шкргутао је зубима.

Марко је спавао крај врата дишући тешко и мрмљајући нешто неразумљиво кроз стиснуте зубе. Још одмах, у почетку, уснио



је страشان сан. Као ухватили га Бугари па га везана потерали са целим друштвом. Пљували их успут, шамарали и чупали им косе а пред самим селом намакли им дрвене роге на вратове и предали их неким Маџарима са ушиљеним брковима и чакширама које су се црвениле као крв. И ту, у сред села, натерали их да се учетвороноже па их појახали и потерали право пред судницу. Тамо је био силан свет, цело село скупило се да их види. Више цркве црквењак је палио прангије, а пред судницом председник Никола извукао однекуд торбу зоби па просипа по путу и виче: „Пајс, пајс, прашчићи моји, тако хоћу да вас видим“! Дечаци се окачили по плотовима па се смеју, а жене и девојке скрстиле руке на појас и ћуте гледајући у земљу. Његова мајка отима се да истрчи пред њега али је задржавају пандури са неким страшним капама на којима се светле челичне бодље. А Мађар што га јаше, кад је виде, заби му мамузе у ребра па, притегнув рогу к себи, викну: „Кушуј, бабо, данас је друга судија. Не дамо ми више кроз плот у купус“. Стара се преви од бола, па бацив пуну шаку беле косе пред председника узвикну немоћним гласом: „Ево ти ово, а њега не срамоти на моје очи“. У Марку прекипе, смрче му се пред очима и он ћипи да се ту пред свима обрачуна са својим јахачем, па нек га после исеку на комаде. Али пре него

што се подигао, он осети како му кроз врат склизну широко оштро сечиво и како га оставља свест. Још само за тренутак осећао је како изнад њега нешто страховито тутњи и да подрхтава земља, па после ништа.

Кад је отворио очи видео је унезверене војнике како га вуку за руке. Он уздахну и крену лено закрвављеним очима око себе.

— Господине наредниче, дижи се одмах. Пред нама се бију.

И заиста лево, у страни, тутњало је као у паклу од топова и пушака.

Марко ослушну па скочи. Зграби пушку са земље и истрча на поље где су већ били остали војници. У исти мах одјекнуше пуцњи са стражарских места на брду. Они почеше трчати.

Тек је свитало али се видело добро као увек у снежним ноћима. На суседном вису, који је био једва седам стотина метара у лево од њих, водила се очајничка борба. Цело теме било је окићено шрапнелима као на неком величанственом ватромету, а испод њих циктало је стотинак пушака са предње ивице не предишући. На стотину метара под самим врхом видела су се три строја, као три црне змијурине, које су чекале само неки знак па да засикћу на ровове. С противне стране, у позадини виса, оступао је један батаљон у нереду, гоњен страховитом шрапнелском ватром.



Марко је одмах схватио у чему је ствар. „Оно наши оступају“ — рече и пожури још брже уз брдо. На самом брегу затече Ивезића како иза једне стене гађа некога под собом у једном порушеном селу. Друга двојица мало даље пуцали су у супротном правцу на побочницу која је кренула право на њих.

— Шта има? Што не јављаш? — љутну се Марко.

— Па, ето, јавио сам пушком. Шта ћеш више?

— Јесу ли оно на вису наши?

— Наши, одговори Ивезић хладно.

— А оно тамо Бугари? —

— И оно и ово овде — рече и поче опет гађати у село.

Војници се надвирише да виде и устукнуше згранути. Једном дубоком јаругом ме под кућа гмизало је као црв. Широке, уступене бугарске шапке распознавале су се лепо и јасно се чуо лелек двојице њихових рањеника, које је Ивезић оборио кад су пошли као патрола уз брдо. Дуга, густа колона, добро штићена јаругом, већ је опасивала вис с бока и требало је још само неколико минута па да избију у позадину. Неко нервозно комешање поче код војника као да им гори земља под ногама и све се очи окретоше нареднику. Али је Марко ћутао.

Наједанпут један из гошילה истрча напред и надијесе руку над очи. Погледа, погледа па раширив руке узвикну:

— А их! шта је жгадије. Све ће их похватати живе!

— Па шта чекамо! — одговори други.

И у једном тренутку војници се погледаше грозничаво међу собом и без речи, без команде попадоше по снегу и осуше из нушака.

После другог плотуна Бугари застадоше у недомици за тренутак, па се одмах затим почеше ваћати истим путем кријући, се још више. Кад ли се тада осу паљба! Шака бегунаца осети како им поиграва срце кад видеше да бугари искачу из готове гробнице и беже у нереду између кућа, бацајући по снегу нушке, спрому и шињеле само да што пре измакну.

И они на вису одахнуше. После кратког нушкарања почеше се лагано пребацивати у назад. Видело се да се и они сами чуде неочекиваним спасоцима, јер су давали рукама неке знаке губећи се један за другим уз брдо. А бегунци испразнише и другу фишеклију па прекинуше паљбу. У селу више није било Бугара, а они под висом ћутали су као побијени.

На зажареним лицима војника огледала се радост и неко тихо задовољство, као да су учинили неко велико богоугодно дело.



Марко је стајао у крају ослоњен на пушку. За све време борбе он није проговорио ни речи, само је прстом показао тројици — четворици да оду и потпомогну ону двојицу што су се пушкарали на другој страни. У његовим поштеним очима огледао се дубок мир, а низ образе круниле су му се две крупне сузе. И кад се војници почеше купити око њега, он скиде црно марамче које је прошле вечери обавио око врата.

— Црно ми је срце, свеједно, — рече као да се правда за свој поступак — а не обрадовати се оваком уранку био би грех.

Подигав капу високо у вис, он се окрете истоку, па се поклони и прекрсти. Затим забаци пушку на раме и крену журно на траг оним истим путем којим су ноћас дошли. Војници пођоше ћутке за њим и по белом снегу поређаше се као ждралови. Сви су знали куда ће али нико не рече ни речи, јер се откуцај свих срдаца то јутро слио у један снажан хук који је заглушио све претрпљене патње, Само Јован, који је ишао за Марком, прошапта у једном тренутку стидљиво:

— Ама шта ћемо казати командиру?...

— Да смо Срби! — одговори Марко и поче тихо звиждукати неку војничку арију.

## Лаоконова група

У седми час изјутра он је већ ту. Нашу собу зову „храм смрти“, а он се у њој највише бави и не уме да сакрије радост кад види да је прошла ноћ а ни једна постеља није остала празна. Мало се знало за име д-р Јове Миловића пре рата, а сад га знају сви што су прошли кроз обруч смрти у овој кући.

Има нечега благог у оку и нежног у додиру руке, и кад говори мени се чини да то говори неко од мојих. Тај глас сам морао слушати негде, само се не сећам кад.

Оног часа кад су ме унели у ову собу дошао је и он. Чини ме се да сам дрхтао, јер ми је било хладно. Он је мислио да се плашим, па се осмехиво као човек који разуме треперење душе. Сео је на мој кревет и стиснуо ми руку, па затим почео бројати ударе била. И пре су ми стезали руку, али овај стисак био је нешто друго. Ја не умем казати шта је то, само знам да ми се још дуго, после тога, чинило да осећам како кроз



моје вене струји нешто снажно и здраво, што је остало од тог додира. Кад је прегледао било, загледао ми се у очи искрено и просто и казао ми: „Ви се немате чега бојати. Пропатићете који дан, па ће после све бити добро“. — Не знам због чега, али још тога часа ја сам осетио да то није празна утеха и сенка сумње свукла ми се са душе.

За тим је пришао Чичи. Узео му руку у обе шаке и продрмао је пријатељски.

— А ви? — упитао је и загледао у надглавну листу. — Данас имате мало већу температуру?

— Да, мало већу, — одговорио је мирно Чича. — Нормалан ток, као што се могло и очекивати. Него испричајте нам штогод о новостима; новине од јуче нисам имао у рукама.

Али ви можда не знате Чичу? Он је управник ове болнице и лечио нас је до пре три дана. Сад је и он болесник. Ну какав? Да није њега, поред заробљеника Тиме, који цео дан дрема уз пећ, помрли би од досаде. Али он је ту, као будан стражар који мотри да се међу нас не увуче одвише сушње и страха. Прича, забавља, теши и даје упутства и ако је у постељи. Образи му зажарени, ноге дрхте, а он ипак устаје па меће облоге и пипа било мајору који је ван себе већ два дана. Ко је био рањен турског или бугарског рата, зна га добро. То је била

мати која бди и дан и ноћ над постељом. Ми смо га од милости прозвали „Чичом“ и он се није љутио.

Имао је добро око и сигурну руку, али се није залетао за нож без велике потребе. А радио је као мрав и не сећам се да сам га кад год видео уморна. Бивало је мучних дана. Лекари и помоћници падали су на послу. Тело је тражило одмора и очи су се саме склапале. Тада се јављао он. — „Још, још мало, децо“, — говорио је — „сад је наше време. Не заборавимо да су они за отаџбину и за нас кисли, гладовали и праштали се са животом по сто пута за дан и да смо ми ти што ће их отаџбини вратити“. — И уморне руке лаћале су се крвава и тешка посла новом снагом и борба између живота и смрти настављала се упорно. Такав је остао и до данас. Заразио се у овој истој соби и, ма да је могао бити одвојен, наредио је да га овде донесу.

Д-р Јова му прича да је на фронту окренуло на боље, а он спушта малаксалу руку низ кревет, савлађује несвестицу која га заноси, и пуцка прстима, као што би здрав човек ударио руком о сто кад добије какву веселу вест. Са главе му се пуши из мокре облоге, а он се упиње да да лицу весео израз и прекида колегу у пола реченице да бј му показао прстом на капетана који лежи до мене. Д-р Јова се диже и прилази капе-



тану који се почео свестити. Спушта му руку на главу и окреће се Чичи, па вели радосно: „Капетан нам је васкрснуо, температура је спала“. А Чича напреже последњу снагу, осмехује се и маше главом као да би хтео рећи; „Нисмо се мучили за бадава“.

Капетан тражи воде и жали се на ноге, и, као да се буди из тешка сна, гледа упитно очима око себе. Затим клонуло спушта главу на узглавник и пада у дубок сан. А доктор иде даље. Пролази поред празног места, на коме је лежао његов помоћник, медицинар кога су јуче сахранили, и једна сенка прелеће преко његова лица и скупља се у ситне лепезасте боре око очију. Али те чудне очи разведре се одмах кад му се поглед спусти на поручника, што лежи до прозора, и потпоручника, у углу преко пута, који се прекужили опасност и сад се мирно одмарају. И за свакога од њих он нађе по неку лепу реч и по један осмех који загрева и улива једну благу наду. Обилази и мајора, који не зна ништа за себе. Ставља му сам облоге на главу и даје упуства Тими за даљи рад. Затим се извињава што мора да иде, обећава да ће наићи по подне и жури у друга одељења где га чекају стотине жељних очију.

По подне долази поново. Обилази све редом и проверава да ли је Тима добро радио, па седа код Чиче и шапатам му говори

да су јуче умрла још два лекара: један познати специјалиста и други неоспорни таленат у који су полагане многе наде. — „Знао сам ја то“ — говори Чича — „Ти ваљани људи нису могли лепше и сјајније завршити. Само је штета за земљу“. — После се прешло на рат, и доктор гласно прича да су наши стуцали у прах аустријске армије, које беже у паници. И у добром расположењу удало се у само вече.

Сутра дан дошао је раније. Чича је био у бунилу и није знао за себе, а мајор је умро око поноћи. Мени су узимали крв и на листи више главе записали један мали крстић, а то ће рећи да је болест утврђена. Ја то знам, али се не плашим. Било ми је непријатно док нисам знао, сад сам на чисто. Не мучи ме бар сумња, а и то је добит. Стегнућу срце, па што трпе толики други, трпећу и ја. У осталом, доктор је казао да ја нећу умрети, а то је главно. Од јуче осећам много јачу ватру у глави и стомаку, само ми стопала још зебу. У свести ми се мути, а и рана је почела више да бриди. Не боли, само бриди, као да је на њу неко притиснуо хладан прст. То ме по мало једи. Зашто је баш обадвоје морало доћи на један мах? Ја нисам тако много Богу згрешио.

Чичи је баш много тешко. Бунца и помиње неке змије. Целу ноћ је о змијама говорио. Лице му зажарено, а глава се пуши.



Доктор је непрестано код њега. Кад се окрене мало у страну изгледа ми да се од јуче мало променио. Накупио боре на лицу и са свим озбиљно говори нешто медицинару који му помаже. Мењају облоге сваки час из леда, који је једва добављен. Озбиљни и ћутљиви дижу полако старца, који шкргуће зубима полуотворених очију, и обвијају му навлажени ланени застирач око груди. — „Ха! ето. Држи је чврсто, синовче“! — узвикује он и кида завој којим га облажу. — „Нећеш куд си наумила, отровнице“! — И малаксало, промуклим гласом, помиње нека непозната имена.

Мени се чини да доктор плаче, али није. То се цеди вода из платна које држи Тима, те звоне капи што падају у суд. Доктор је само побледео и изгледа ми погурен. Мора да је Чичи много тешко кад је непрестано код њега. Можда ће и умрети; ко зна.

Ја тражим воде и зовем Тиму да ми овлажи облогу, јер ми изгореше очи. Доктор се тргае и журно ми прилази. Изгледа да је због Чиче заборавио на нас, па га то заболело. Хвата ме за руку и поздравља ме лаким поклоном. И док он гледа у листу, ја посматрам његову мршаву, бледу шаку на мојој. Та шака дрхти помало и мени је због тога жао. Хтео бих да му кажем како ми није ништа али ме он претиче. — „Ви имате силан организам“ — каже он, не

скидајући руку с моје — „Температура се развија доста споро и још сада се може рећи да ће све проћи без опасности. Ја сам уверен да ви то предосећате и сами“. — И гледа ме опет оним својим широким и простим погледом у коме као да се мешала и туга и радост. Таквим погледом гледала ме је само мати или сестра кад сам се после дугог растанка враћао дома, и кроз тај поглед ја сам видео његово велико срце широко отворено за све туђе патње. Он одлази даље, другом крвету, а ја се завлачим под покривач. И питам се у себи: зашто ја валим тога човека, кад га од скоро видим крај себе, и зашто ми се чини да смо се ми ипак некад давно познавали? А нека блага топлота разлива ми се по телу и слива у очне капке који све више отежавају.

Тек доцније, кад се он уклонио из собе, разумео сам све. Тада сам први пут схватио зашто лекарску дужност називају узвишеном и чинило ми се да је тог јутра без шума прошло крај мене једно бледо девојче, у дугој белој хаљини и да се оно зове утеха . . .

Од јутрос ми је мало теже. Мути ми се по глави и зврчи нешто у ушима. Бактериолог је долазио опет и нацртао ми још један крет изнад главе. Он то зове „плус“ и мисли да ће ме обманути. Али ја знам као и он шта му то значи и неће ме пре-



варити. Господине докторе, — хтео сам му рећи али нисам рекао — плус значи „позитивно“ и ви хоћете завијено да кажете како ћу ја сигурно умрети. И већ ме маркирате за капелу, онако испод жита, да се Власи не сете. А да вам случајно не бих подвалио, мало вам је један крст већ мећете два. Али залуд вам жеља! Баш да вам га не умрем онда кад ви хоћете, па да ми ставите још пет стотина и педесет пет крстова.

Ноћас сам рђаво спавао. Било је мало мећаве, па је то ваљда утицало на живце. И ватра ме све више сажиже. Синоћ се пела до тридесет девет степени, а сад Бог зна колико има. Само ја се тога не плашим. То мора да буде; таква је болест. Него ова мука у стомаку никако да се смири. Нисам јео ништа, а повраћам сваки час, Ето, опет, Ух! ала сам свиња. —

— Тимо, обриши ово!

Доктор је мало одоцнио. Што ли то? Мора да је имао много посла. Не знам колико је сати али видим да је журио и да је сав румен као трешња. Осмехује се на Тиму, а не прилази Чичи, нити га поздравља. То ме баш чуди. Затим налеће на један празан кревет до Чичиног и цепа одело са себе. Буди Бог с нама! шта је ово? Или се то мени само чини? Хтео бих још једном да се уверим али не могу; дремљив сам и очи ми се склапају...

Не знам колико сам спавао. Будим се и хоћу да јаукнем од бола. Преко пута од мене лежи и он, наш доктор. Очи му упале и цело се лице изменило. Осмехује се на мене па вели:

„Ето и ја дођох у друштво. Познаници смо, па ће ми бити пријатније,“ — А ја бих баш због тога јаукнуо и дао бих половину себе, само да га видим на ногама. И осећам се као зликовац, кад пред пробуђеном савешћу гледа у своју жртву. Колико ли малих птичића чекају на комадић хлеба из његове руке и да ли га и данас брижна мајка изгледа на вратницима као и јуче? Бог зна. Извесно је само то да је он на њих заборавио ради нас, нас које до сад није никад видео и који му нисмо ништа.

Хтео бих да му кажем како га много, много волим али не умем да нађем реч која би испунила цело срце. Завезале се мисли, а уличним фразама нећу да скрнавим лепоту свога бола и своје љубави. Устаћу и без речи ћу му стегнути руку. А он ће схватити, он ће ме прозрети до дна душе и биће му лакше. Кад патник види да га неко воли, лакше му је. Потешко ми је. Сав горим и очи су ми све запламтеле. Али ја ћу сву ту ватру унеги у своја осећања. Ах, ала ће то бити стисак! Ево скачем одмах. Само још ову ногу... Тако...

— Тимо, зашто си ме гурнуо?! Сав сам се скршио као стакло.



— Бог с вама, господни обрлајтнант! сами сте скочили. Ето и главу сте разлупали. А ја ћу теби разлупати нос!.

Не знам шта ми је. Непрестано ми зуји кроз главу, а чело ме боли као да ме је неко ударио чекићем, Мораћу мало да одспавам. . .

— Колико ли је то сати, Тимо? Ја сам сигурно дуго спавао?

— Па прилично, г. обрлајтнант; прошло је већ три дана. А сад је поноћ.

— Ето, видиш, поноћ... а не можеш склопити ока од ларме. Шта ће ми та свирка ноћас и ти поцепани вергловски валцери! Отерај то испод прозора.

Набило се у ову јадну земљу хиљаде пробисвета, па само камче новац. Не можеш да дигнеш главу од њих у својој рођеној кући. И нико не протестује, нико не води рачуна о томе. Тако ти је то... И од куд ова двојица што су ме окупили да им цитирам Махабарату. Као да сам ја на Гучево дошао да студирам индиску литературу. — Ви сте, братац мој, заробљеници и ваше се зна. Ићи ћете одавде у позадину, а у Србији има хлеба за све. У осталом, то ће вам рећи у дивизији, а мени се сад спава...

Баш ми не дају живети. Свукао сам се и легао бајаги да се мало одморим, а те жентурине клепећу ли клепећу, као да су у воденици. И то ми је неки хотел. А кад се

плаћа рачун скидају кожу. Па овде људи, шта ће они ту близу мога кревета. Поскидали капе као да је неко умро. А можда и јесте кад плачу. Гле! па то моја мајка нариче. Од куд она! Еј, жено, шта је теби? Прекрсти се. Па ја још нисам умро...

Где ли сам ја ово? А... соба Наша болничка соба. Види, молим те, а ја се ломим по снегу цео дан код оваке красоте... Да ли је дан или ноћ? Ко зна. Види се лепо, али ја не знам. Биће да је ноћ кад су сјалице упаљене. Јест, јест ноћ, сви спавају. Ево и Тиме, хрче. Штета — баш бих мало разговарао. Мора да сам био у буниду, кад се ничега не сећам. Тако ће и бити. Сав сам изломљен и, у стомаку ме мучи нешто тешко као камење. Чини ми се да чујем како звечи. Хтео бих да га повратим и гади ми се, али камење претеже. Сигурно сам у буниду гутао све што стигнем или сам попио у води. У води ће и бити Тима није пазио, а ја сам гутао као сом. Зато је Тима магарац. А можда је он то и хтео. Можда ме је кљукао по целу ноћ камењем да освети потученог ћесара. Али ја ћу њему почупати оне клемпаве уши...

Опет ми довели овог човека! Ја нећу њега, не волим га. Руке су му љигаве и не дам да ме пила. Само ми цабе разваљујете уста. Ја нећу да пијем из његове руке и испљуваћу све. Меши не требају бапски ле-



кови. Живот је покрет, израз, напон... а тога нема у сурутки којом ме ви давите. Дајте ми један милиграм душе. — Немате је довољно?... Звао сам ја то. Треба имати одвећ широку душу да би се од ње могло уделити и другима. Зато ми доведите мог старог доктора...

Ја не знам шта сам скривио кад ме толико муче. Везали ме за усијану пећ, па сагоревам жив. Је ли то иквизиција у веку културе, кукавци? И зар нема никога да ме спасе? Ево очи су ми сагореле, тужне моје очи, и ја више никад нећу прогледати, никад. И цео свет биће за мене мрко платно, зид ноћи... Ево и мозак ми већ прокључава. Авај, зар нема међу вама ниједног човека! Ја ћу умрети, ја већ умирем. Та баците ме у пакао да се спасем; тамо је сигурно лакше. Сагорева ме моја рођена крв, пропиње се и пени, а кости се одвајају од меса. Јесте ли ви зверови и имате ли Бога? Ево ја се понижавам... молим... Клекнућу на колена и пољубићу вас у ноге... нељуди!...

Докторе... брате... хвала ти на спасењу. Док сам жив ја ћу... Ууух!... да грдне недаће, Господе!... Па то није била пећ. Мене је змијурина докопала и испрла ми очи. Зато нико није смео ни прићи. Само он, несретник... и сад је щчепала њега. Гле! није он сам, ту је и медицинар. Обојица су уплетени у клупче и напрежу се да се отму.

Мене су спасли, мене, а ја кукавица гледам како им прште кости. Људи, брзо овамо, ја сам сав сможден... Помозите им... удавиће их оба. Ах, ено Чиче. Он први јури у помоћ и залеће се у гомилу, која се клупча и из које се издижу и грче сиви колуту огромног змијског тела. Да ли ће надјачати? Ко зна? Слаба је снага у старца. Ето, слутио сам ја то. И он се сав уплео. Напиње се, извија главу али узалуд, сиви колуту се скупљају све више. Свиснуће... свиснуће сва три тако ми Бога!... Већ су им искривљена лица од болова, а мишићи се напрегли до последње моћи. Еј, ви војници, шта чекате?... Зар не видите доле у дворишту ону мученичку борбу? Лаокон и синови гушају се већ толико времена са змијурином. Зар их не познајете?... Они су нам свима спасли живот, јер бих нас змија подавила као пилиће. Та потеците, кукавице... где су вам пушке!...

Не знам одакле сам скочио. Знам само да се сурвавам са неке велике висине и да ми је срце стало. Ако ме стигне још један пут, свршио сам. Умрећу од самог додира оних страшних колутова. Подамном магла и дим, а ја пролећем као отиснут камен. Гуши ме нешто као сумпор и уједа ме дим за очи. Кажу да је неки Енглез скочио у кратер Везува. Можда сам то био ја, па мисле да сам Енглез. Нек мисле шта хоће



Ја не мислим више ништа. Знам да сам изгубљен и да је близу крај. Још који минут, секунд можда, и све је свршено. Ето га... Кркља... кључа... хучи... Боже!... Ух!...

Ај ала сам се препао... Хтео бих да се прекрстим, па не могу. Руке као да су ми везане. А ја се увек после страшна сна крстим. То сам научио од матере. Сањао сам да падам, а ја, ето, мирно лежим у кревету. Гле, Тиме! И сад дрема. Добричина је, али се никад неће наспавати.

— Јесте ли се пробудили? — пита неко.

А, то је капетан. Седи у кревету и чита „Пана“.

Ја потврђујем главом. Тешко ми да му одговорим, јер су ми, чини ми се, усне спечене. А он се осмехује и наставља:

— Бога ми, ви издржасте јуначки. Температура вам је спада у зору, и наш нови лекар — Грк вели да је болест прошла. А Чича и доктор су нам помрли. Доктора су синоћ однели у капелу.

Што ли он мени прича којекакве глупости? Да сам жив то знам и без њега, а Грци ме се не тичу. Попио бих нешто, јер у устима осећам неку бљутавост као да сам јео пресно брашно. И сав сам изломљен, све ме боли.

— Имали сте страховите нападе — наставља капетан. — Морали смо вас везивати да не скочите кроз прозор, а с кревета сте бегали десет пута.

Везали ме да не побегнем? Зашто? А, јест, Бога ми, сећам се.

— То је било кад сам бегао од змије, г. капетане.

Капетан спушта књигу и гледа ме зачуђено. „Тимо, — вели он — навлажи облогу господину, он је још збуњен од ноћашње ватре“. — А то није истина. Ја сам потпуно свестан и криво ми је што тако говори. Зуји ми још по мало у ушима као царкут неких птица и чини ми се као да летим кроз неко паперје од меке свиле. А знам да не летим, само се кревет љуљушка. И од тога ми је баш добро, успављује ме. На пољу је сигурно мраз кад је у соби хладно.

— Тимо, покри ме боље и подложи пећ, јер сам ти, брате, неиспаван. Тако... Хвала.

Ех, сад ми је тако... тако добро, као да ме је окупала моја стара мати...

---



## Како су умирали јунаци

### I

На пространим ширинама Овчег Поља, у пуковском биваку испод Дорфали, све је више стезала студен априлске вечери. Ми пригнусмо брижљиво своје шињеле око себе, а послани потстаче ватру и принесе нам чај. Официр ме љубазно понуди, осмехну се и поче обећану причу.

„То је било једне страшне ноћи. Ниједна звезда није провирила кроз намрштено небо на окрвављону земљу. Пук је био у води до колена на самом бојишту; тек што је ноћ прекинула борбу. Било је тамно као у бурету. Водена површина, циновски висови око нас и батаљуни у смакнутом поретку ћутали су под једноставним, мрким покровом. Једва се на три корака распознавао човек. Војници су се премештали с ноге на ногу и тражили по торбама мрвице и празилук, који су за време борбе ишчупали успут из бара, под којима су сахрањене баште оближњег села. Ретко се чула реч

у глухој ноћи. Хладноћа је освајала и ђутање се зацари на испуцалим уснама гладних људи. Нагонски се осећало како наступа ноћ, коју ваља пребродити са пуно опрезности, да би се дочекало јутро за које се не зна шта коме носи. И у колико се више улазило у ноћ, било је све теже. У мислима се и нехотице јавише они, с којима се прошле нећи вечерало, а који сада леже на дну Шемнице.

„Часови се отегнуше као године. Дуга зимска ноћ свали нам се на душу свом својом грозотом. Изнурени, гладни, мокри и полусмрзли једва смо мицали ногама, које су се почеле кочити. Бар да је један гутљај коњака и мало ватре! Но о томе се може само сањати. А издржати се мора до краја. Ни поноћ није близу, а колико ли је тек до зоре? И тако у тим тешким тренуцима не умемо да нађемо ниједну реч која би нас могла утешити.

„Ко зна колико је часова прошло у мучном очекивању! Стање у пуку остало је непромењено, само се чешће осећало неко подрхтавање, као да се огромна животиња стреса после неочекиваног плјуска. С времена на време усиљено падне понека реч и умре брзо још на уснама. Негде крај мене кресну жигица, војници су палили цигару. Учинило ми се да се те црне, живе лесе почињу ругати смрти. Нисам им бранио.



Близина смрти углачава дисциплину. И сам од мало труња направим цигару и завалим као и они. Неколико димова и струк каљава празлука права је посланица за ову ноћ. Учини ми се да ме дуван успављује те коракнем брзо неколико корака напред. Осетим одмах да је вода плъћа, те се помакосмо сви и избисмо на друм, који дотле нисмо видели. Оцедисмо се мало и наслонисмо леђа у леђа, да би се колико толико згрејали и одморили.

„На небу нигде ниједне звезде. Облаци се мргодно отискују један за другим преко Шемнице у правцу истока. Понеки се расцепи и покаже парче бледа неба, затим се овет згужва, нагомилава се један на други и отичу споро у мрачну ноћ. Са снежних врхова Перистера бахне на махове ветар, те нас подухвати дрхтавицом преко целог тела. Војници ћуте, кашљу, понеки задрема и клоне у блато. И ми, официри, ћутимо. Све мисли уперене су у једну једину тачку: сутра. Шта ће нам донети зора? Јутро? Да ли ће уснети јуриш на висове са којих нас вреба смрт? Хоће ли нас бар данас помоћи артиљерија, која је остала тако далеко у лево? И стотина других питања укрштају се у глави, која би тако радо један тренут сна.

„Дигнем се да мало прошетам, јер ми се ноге укрутиле од мраза. Тешко, као на

дрвеним моткама, одмичем корак по корак друмом у лево. Трупкам ногама о земљу и то ме згрева. Вода, задржана у обући, ништи и отиче кроз шавове. Грозничава неизвесност суши ми усне, а црна празнина између Црнобока и Кјеро-Марице тајанствено упира своје огромно, тамно око у мене.

„Одједном, ту крај мене, чујем шум. Помислим да је клокотање воде, зато отиче, и кренем даље. Но шум се понови јасније. Као да се нешто мицало и крклало у тамни испред мене. — „Ко је ту?“ — упитам полугласно, Нико не одговори. Разгрнем шињел и упалим жигицу. Предамном на нзбрдици лежао је човек. Приђем ближе и познам нашег кавлара, а већ сам се досетио да је рањеник из јучерашње борбе. Лежао је потрбушке, био је жив, а испод њега су се пружали млазеви усирене крви. Крв је отицала ко зна откад, пошто несрећника није имао ко превити и изправила је испод њега читаву бару. Рањеник је био жут као восак, затворених очију и само се још по слабом крклању могло познати да је жив. Науснице су му тек избијале, једва ако је прешао двадесету. Дохватим га пажљиво да га подигнем. Рана је била на грудима и није се могла видети од крви која се нахватала по кошуљи испод расколчана копорана.

„Покушам да му марамом затворим рану,



са које се дизала пара, и тада, при слабој светлости жигице, опазим да је отворио очи и да ме гледа мирно без иједног знака бола или молбе.

— Откуд чак овде? — упитам га и нагнем се према њему. Он не одговори. У његовим очима, које су имале боју пролетњег неба, не видех ни искре страха и туге. Оне су биле прозрочне, ведре и хладније од смрти која се огледала у њима. Покушам да га угодније наместим и подметнем му торбу под главу. Тада он скупља последњу снагу и гласом, који се једва чуо, шорошпта: „Турци су оступили... батерија... побјеђена... слободно... идите“. Ја га загрлих „Оста-вите-ме... свршено“... доврши он и покуша да се насмеје. Али му болови извајаше грчове по лицу, и он мирно заклопи очи као човек који није дуго спавао. Крклаље се понови, мишићи под очима умрежише се и осташе укочени као бронза, али рањеник не пусти гласа од себе.

„Дигнем се. Без завоја не иде, а ја га немам. Морао сам звати војника, те дохитам. Спотичући се, размишљао сам о јунаку који је забасао тако далеко испред трупе и остављен сам себи умирао полаганом, минут по минут, упорно, без јаука, не давши знака од себе и ако нас је осећао целу ноћ у близини.

## II.

„Тада се сетих. Другог новембра, под само вече, налетели смо из армијске резерве у први борбени ред на последњи огранак црнобочке косе над Шемницом, под јаком унакрсном артиљериском ватром са турских положаја. Скупљени у гомилу на шиљатом, стрмом ћувику повијали смо се као презрело жито под тучом од челика и олова, очекујући ноћ која се споро провлачила. Напослетку магла уви све и последњи шрапнели, као ватромет обојише жутим и црвенкастим бојама ноћ која нас покри. Сав разломљен од умора, ослонио сам плећа о стену покрај мене и затворио очи. Спавало ми се. Али сан не хте одмах на очи. Нешто ме је боло под трепавицама и било је хладно на неравном камену. На другом месту било је горе, морало се дакле остати ту. Нисам имао ни ћебета ни сламе, а земља је била влажна и брег тако окомит да бих се одмах скотрљао чим заспим. Стена је била наоко сува и доста угласта да би се преко ње могло котрљати. Али очи... залуд сам их отварао и затварао, трљао и гњечио, прстима, не помаже ништа. Као да су тринама од сена напуњене. Погледам низ падину. Војници су потпаљивали суве стабљике хајдучице и грејали се. Дим — сену ми кроз главу. И заиста дуга, једва приметна трака шуњала се уз саму земљу право на мене.



Нека их нек' се греју, ко би им кварно то последње и једино задовољство пред смрт. Само се малко померих у страну.

Минути су одмицали споро као мртвачки сировод. Било је нечега тужног у муклом прикрадању ноћи...

Страшна пуцњава напуни ми кивениада уши и уста, а десна рука као да прште у комаде. Тргнем се и почнем зверати око себе. Није било ничега. На руци на капи крви. Дремао сам. Камен који се однекуд скотрљао пригњечило ми је мало шаку. Вјаше мене на стени жагорили су војници четвртог батаљона, који је те ноћи сменено предстражу трећег пука.

— Дужи се! — шантао је неко одозго.

— Немој молим те, болестан сам.

— Ти увек болестан кад треба у патролу. Дужи се без речи!

— Како ћу кад ме граната свог умецала земљом. Имамо, божем, кавлара из нашег села, а овамо нама најгоре.

— Не мрнцај! Нема овде сељака, има само војника, људи... одговори мирно први глас...

— Идем ја, не спава ми се! — јави се неко.

— Хајде, соколе! А на вас ја пљујем, нисте ви никакви људи...

Два три камичка скотрљаше се озго испод начинјих ногу, чији се кораци изгубише

у шумарку на вису. Наста тишина. Однегуд је дувао ветар и нагонио пластове влажне магле која је штитала за грло.

— А он је из твог села? — гласну се опет неко.

— Ја.

— Какав је човек?

— Не умем ти казати. Код куће је био као бубица, могао си га тући кад хоћеш. Баца се у вече, иза илота, за њим бусеном сломиће врат преко складица. И неће ти се у колу побити за Бога. А од како омирно барут, промени се са свим. Наерђе на смрт и онда где је нема. Тражи је. Где је најгоре, он први. Ослободи се као курјак. Да се небеса ломе, неће устукнути. Сад оде у патролу, а сутра ће први у воду, јавно се добровољно да прегазива оно море и да извиди Турке.

— Јуначина нека! А онај други?

— Не знам га добро. Од Љубовије, а вели мрачну ноћ као да се родио на Рашкој или Преполцу . . .

„И опет тишина. Студен је угризала, по брковима се купио лед. Ђувик се увлачио у ноћ, са кржљава рашћа је капало и негде у душцу рзали су рањени коњи. Неко ме је викнуо. Журим уморно у мрачну ноћ. Тамо у позадини отварају ватру. На кога? . . . Не није ме викнуо нико, дува само ветар и развејава ражарене остатке утуљених ватрица.



Опет сам дремао. Боже, зашто су ноћи тако влажне и мрачне пред борбе?

### III.

„Јутро ме затече буновна на врху косе над Шемницом. Чекао сам наредбу па да јурнем стрмоглав голом падином брега на домаку турских топова. Магла је кренула уз брдо и бојиште се видело као на длану. Четврти батаљон био је већ под селом на обали. Лево са Кукуречана једна турска батерија налазила је тачно водне колоне шћућурене између сеоских кућа. Патрола преко Шемнице одмицала је живо. Ја сам пратио сваки покрет тројице наших храбрих војника, који су газили воду и одмицали напред. Пред друмом, иза једног трњака, изненада је од јекнуо пуцањ и проломио се многократно до на врх Кјоро-Марице, која је подмукло ћутала под теретом смрти. Један наш војник поведе се и бућну у воду. Друга два одговорише брзом ватром. Један се врати рањенику, подиже га и опет спусти у воду. Био је мртав. Оштра пуцњава учеста поново. Две војске гледале су рад ових људи и као да су у њиховим напорима очекивали своју судбину. Вођ патроле корачао је напред, прескочио трновиту међу и, са затуреном шајкачом на потиљак, гађао право у месо. Ја се сетих: то је он... и коса ми се диже у вас.

„Неколико тренутака доцније турско стражарско оделење нагрнуло је ка шанчевима, а једна њихова батерија с десна под брегов, осу шрапнелима на цигло два војника. Они избише на друм, приклекоше за насип и са обе стране продужи се огорчена борба. Водови испод села загазише у реку, батерија са Кукуречана осу брзом паљбом у бок и мало за тим магла поново превучеи појављену раван у којој је трештало од пуцања и узвитланог челика.

„Сјурио сам у брзо и сам под село, али се није могло много унапред. Турске батерије, које су нас успешно налазиле, и хладна вода успорише наше кретање. Добро заклоњени у своје сигурне ровове на коси, Турци су нас гађали са даљине од неколико стотина метара. Њихови митраљези бљували су смрт у наше редове. Вода је шљискала од зрна, а наши стрељачки низови растезали су се и грчили под ударцима челика као раскомадана глиста. Онда онда чуо се испред нас у магли учестан пуцањ. То се борила наша патрола која није хтела оступити.

„Тако је наступило вече и у општој грмљави и трештању на патролу се и забравило а ноћ нас је довела под саме ровове. Чекала се само зора.

„О, ти наши јунаци! Колико их је нечујно умрло и како су лени у својој верности!



## IV

„Нађем брзо два војника те похитам натраг. Подигосмо рањеника најљиво на једно шаторско крило и изнесемо га на оцедите место. Ну кад хтедосмо превити, спрам слабе светлости воштане свећице заклоњене шињелима, ведесмо да је све свршено. За неколико тренутака угасио се и последњи пламичак који је тињао у овом намученом телу. Његове замрале очи упола отворене, гледале су изнурено негде у ноћ, а на лицу му се згрчила непоколебљива упорност према последњим боловима који су га стезали.

„Сиустимо га са поштовањем, угасисмо светлост и пипајући потражисмо његове другове. Нађосмо само једног. Заваљен до пола у воду лежао је наузнако погођен у чело. Преко груди му је лежала брзометка чврсто стегнута скамењеним прстима. . .

„У томе пред нама прилуцаше. Пук се ускомеша, а први куршуми пропишташе изнад нас. Ми похитасмо у строј, где се већ чула команда. Нисмо имали кад ни име забележити незнашим јунацима. . .

„На истоку је провејавала светлост и ноћ се издвајала из тешке магле. Брзо смо претрчали друм и угазили у борбу пужући се уз стрмен, а зора нас је затекла на турским рововима. Идућег дана сишли смо у Битољ.

Официр заврши. Његов поглед лутао је негде око ватре, која је догоревала. По искрајцима су се гасили огњени и међу шаторима се стишавало. Понеки усамљен војник с рукама у џеповима бесциљно би промилио изнад нас као сенка. На батаљонском зборишту скупили су се значари пред повечерје.

Ја сам ћутао. Нешто светло разгревало ми се у души трагом приче која се урезала у мене са сваком реченицом. Осећао сам велико време на које се чекало шест векова. Оно је дошло и оживело цинове из прича који су у часу гнева раздерали замрачено небо над собом.

— Да ли се за те незнане јунаке могло ма шта урадити? — упитах полугласно официра.

Место одговора, он зовну најближег војника. Једна тамна сенка приђе и поздрави.

— Шта је дужност патроле пред непријатељем?

Војника изненади питање, но убрзо се прибра а очи му синуше:

Господине поручниче, дужност патроле пред непријатељем састоји се у томе: да га што извиди, да шаље на време тачна извешћа и да изгине као патрола на Шемници, кад треба сачувати част српског оружја.

— На своје место! —



Војник поздрави и оде, а официр заћута.  
Мени замаглише очи. Било је нечега узви-  
шеног у тим мрачним сенкама које су се  
кретале кроз ноћ незане и невиђене и од  
којих су многе, проневши високо на бајо-  
нетима славу ове земље, ишчезле у сутону  
какве паклене ноћи по гудурама кржаве Ма-  
ћедоније.

Ватра је пуцкарала, на небу су се га-  
смле звезде и све је било тише. Деца славе  
и смрти опружала су се без роптања на  
тврду испуцалу зашљу под шаторима, и у  
сновима призивали своје миле и драге које  
су давно оставили далеко, далеко на северу.

---

## Признање

(прича из циклуса „Наличја“)

Кад је Јованка Настићева отишла у тридесет другу резервну београдску болницу као милосрдна сестра, Станиша Милановић није био начисто са тим: шта сад треба да ради. Ако га Јованка још увек воли онда није требало ићи у болницу и лишити га среће, која му се осмехивала сваког дана између четири и пет часова по подне код учитељице француског језика за младе даме и господу; а ако га више не воли онда је ово био доиста zgodан начин да га се отресе, а да јој то ипак не убије углед отмене даме. И док је још јуче веровао да Јованку Настићеву познаје боље него своју геодезију, коју шест година студира на техничком факултету, данас већ није знао шта треба да мисли о њој и шта све ово има да значи после синоћних пољубаца, који су му још горели на уснама. Једино што му се чинило истинито у овај мах, то је осећање да се



нешто морало десити и, на крају крајева, потпуно неразумевање свега што се догађа.

А за Станишу Милановића, младића из добре куће, некадањег мангупчета и буитовника, из једне београдске гимназије, ово је био нарочити догађај. У 1913 год. било је додуше круннијих догађаја. Ко је хтео да чује и имао очи да види, тај је разумео да се на Брегалници одиграва једна крвава драма између дојучерањих савезника и браће, опијене славом победа. И душа свега тога била је усредсређена баш ту у престоници. Вести о победама стизале су једна за другом, возови су довлачили хиљаде рањеника, из болница су тешка, гломазна кола односила стотинама одсечених руку и ногу на Карабурму, гробље је расло и стизале су топле изјаве са свих страна. Али то су били догађаји општег значаја и они нису могли ни у ком случају везати за себе до краја једног слободног човека. Па и Милановића — и ако је био и душом и телом син ове земље и Србин — ти догађаји, мимо најбоље воље, нису могли толико одушевити или дубоко ганути као што га је тронуо овај неупутан поступак жене у чије је очи он закопао своју судбину. Јер, треба знати, да је он због те исте Јованке, још као гимназијалац, услед несрећне љубави, двапут пронављао разред, стално падао из понеког предмета и једанпут озбиљно кренуо за

Америку преко Земуна. И после многих искушења једва јој се приближио и почео уживати у победи и то тек онда, кад је она нестала права дама и личност која се радо примала у сва друштва.

И онда усред среће наједанпут: милосрдна сестра у тридесет другој резервној болници! Милановић то није могао разумети без бола и без тешког прекора, која је потицао са дна душе. Проклињао је и рат и људе и културу у XX веку, и све што му је на ум пало. И да није Јованку волео лудошћу једне страсне сањалице, и њу би проклео.

— Зашто и зашто? — питао се он у себи. — Шта сам јој на жао учинио? — и никако се није могао сетити.

Пустио је да прође дан два, да се ствар сама реши, да га они позове и објасни му како је све свршено, па да умре. Али прође и три дана, а она нити га позва нити дође. Четвртог дана он се одлучи да је нађе и да је пита, па ма шта било. Но на по пута се предомисли и застале. Чинило му се да би то изгледало одвећ женски и да би се још више унизио. И већ се хтео вратити своје собичку, својој геодезији и својим мукама, кад му паде једна мисао на памет, која му се учини врло zgodна за овај мах.

Не премишљајући ни тренутка, јави се за добровољног болничара и већ сутрадан



он, који је проклињао све болнице, рањенике и све милосрдне и немилосрдне сестре, шетао се у белој кецељи, гологлав и напудрован, у пространој соби између болничких кревета на којима су лежали тешки рањеници. . .

\*

Цело пре подне врпољио се нервозно не знајући како да се понаша према овим људима који су му тако страни и које он у животу није никад видео. Пред очима му је трептала слика његовог идола, који је сасвим равнодушно ћаскао скоро већ два часа са лекарима у кабинету једног чувеног хирурга неке стране мисије Црвеног Крста. Колико је пута прошао полагаано поред тих мрских врата, премазаних некад зеленом бојом, са картоном на коме је написано: „забрањен улазак“. О колико се љутио и на тај картон и на оне две пакосне речи на њему, исписане нервозном женском руком. А тај улазак чинио му се као улаз у рај.

Затим се снуждено враћао у своју собу, пролазио блесасто с краја на крај, очепно бог зна који пут војника болничара, који је доносио воду и млеко, и загледао у надглавне листе нервозно и с неким тупим болом који га је давио. Узалуд се трудио да сакрије своју срцбу. Па увиђајући да му то не по-

лази за руком и осећајући и сам колико изгледа бедан, бежао је прозору који је гледао на улицу, и завлачио главу у руке не мислећи ни о чем. Али учестан јаук рањеника, дупа цокула о под и зврка звонцета у ходнику растеривали су дремеж и враћали га стварности истрајно и сурово, као мачка кад се игра с мишем.

И у првим тренутцима он се покајао што је дошао. — Зашто ћу ја овде? — питао се. — „Непотребан сам. Ето и без мене се ради или још боље, не ради ништа. Само се мучим.“ — Но тада би се сетио звошког смеха и брујања из собе у коју је „забрањено ући“ и то га је прикивало на прозору, са кога није смео окренути зајадурено лице и очи помућене злобом. После би опет узео листе са дијагнозом, и читао би дуго једну за другом без разумевања. „Миленко Јанковић, редов тог и тог пука *vulnus fatig.* . . и т. д. зрно у колењу. . . операција за 25.-VIII. суша, млеко, сутлијаш, пола хлеба“ . . . „Хм, тешко рањен,“ срицао би он. . . — тешко рањен, али њему је ипак лакше но мени. Код њега је све начисто: рањен тешко и квити, то се зна. Боли га и излечиче се. Он јауче и тако ће нај- после проћи. Изићи ће из болнице и отићи својој жени, мајци. . . кога има, и бити срећан. А ја? Ја сам рањен у срце и то се не лечи. Не лечи се, девет је година већ, па



све горе. И онај смех гадан и те милосрдне сестре, нашто су оне? Да се кикоћу по кабинетима у које је забрањен приступ? Да носе беле кецеље и црвени крст на рукавима? И тај Миленко Јанковић је ипак срећан човек. Рањен, ето то је све. И он због тога јауче! Или можда не јауче он, јауче, други. Свеједно ко јауче, биће му лакше устаће, отићи ће кући. Ја да сам рањен не бих јаукао. Смејао бих се. И она би била ту. Можда би она плакала, али ја не бих. Ја бих је тешио, осмехивао се и био храбар. И баш да умрем, био бих храбар. Она би ме нежно оплакала. Ах, те сузе, њене сузе! Ко би жалио умрети оквашен сафирима из њена ока? . . .“

Мисли су навирале, уједале, прогризале, крв је шибала сумње се низале, болничар је уносио воду, млеко, газу, рањеници су уздисали, јечали. . . Милановић није видео ништа . . .

Дошло је подне. Даме су изишле. Из собе, у коју је забрањен улазак, извлачио се плавичаст дувански дим. Хирург је имао снажне крупне зубе и срдачно се руковао са свима. Млади асистент са клинике придржавао горње капуте милосрдним сестрама и Јованки последњој пољубио руку. Само у врхове прстију финим додиром. Милановић је то спазио и та му се финоћа учинила сумњивом. Па ипак све сумње ишчезнуше

чим је угледао златне коврче изнад узвијених мрких већа и под њима у небеском плаветнилу своју судбину. Познао је одмах да је још ту. Познао је по осмеху, по благом изненађењу на лицу, по радосном гласићу, по нежном стиску руке, меке као пролетњи снег. И он се смирио брзо без речи, без задњих помисли. Збацио је свој бели застирач, узео Јованку под руку и одвео је улицама не видећи никог. Шта му ја она причала? Свеједно је, он није чуо, главио је да је све било један мали неспоразум. Срећа је била поново ту. Његова судбина још увек у њена два плава крупна ока...

\*

И од тада они су заједно долазили, заједно дежурали, заједно се враћали дома. Болница је постала пријатно, занимљиво место и учитељицу француског језика заменила је изврсно. Колико новости и забаве! човек не може ни замислити. Па нова познанства, какав интересантан случај и све оно што се не може чути нигде на другом месту сем у болници. Милановићу се вратило старо расположење. Био је мало лењ и много срећан. Понекад, али то је било само понекад... хирург је волео да му Јованка помаже и она је то чинила радо. И Милановић је био често ту. Смејали су се и поскакивали иза сваке срећне извршене опе-



рације и честитали једно другом. Рањеницима су подносили морфијум под нос и, док су ови стезали вилице, хвалили њихово јунаштво, бројали полако један... два... три, затим додавали нож, воду, маказе, иглу и посматрајући свежа илућа, мозак и кичмену мождину између поломљених пршљенова...

Неколико дана по доласку Милановићевом у болницу, у његовој соби завладала је ужурбаност. Пред подне су унели једно бледо момче, над ким је срећно извршена операција, и покрили га ћебетом да му не би овебла рана која је остала на рамену у месту десне руке. Ушушкали су га лепо, уздигли му високо узглавник и метнули нову шајкачу на главу. Двојицу, који су то јутро умрли, изнели су на ћебету, а Милановић је намештао на рукав црвени крстић од муселина. Јованка га је свесрдно помагала огледајући се на суседном прозору. Овда онда склизнуо би јој поглед на улицу, као да нешто врло важно ишчекује. — Доћи ће одмах — брбљала је весело и дотеривала косу. — Послали су момка. Дивно ће изгледати, Бога ми. — Затим је отрчала те уређивала кревете око рањавика, послала болничара за завојни материјал и загрлиле две старије милосрдне сестре, које су тога часа ушле на врата. — Само да лепо испадне — говориле су оне једна другој. — Биће прекрасно — тврдила је Јованка. Неће бити боље

слике. Ова је соба јединствена, и доктори ће доћи.

— Ти ћеш држати завој, је ли, луткице!

— Да — одговорила је Јованка, — а ви газу и маказе, ви госпа Даро... ју, па ево га долази... и сви се окренуше вратима на која је ушао фотограф са својим апаратом и, смешећи се још на улазу, направио један поклон.

И женскадија се растрча, као под шрапнелом, да ускоро увуче у собу читав венац девојчурака, девојака и госпођа. После дођоше и лекари, економ болнице са својим особљем, добровољни болничар брица и два богослова, који су се затекли негде у ходнику. Уфронтеше се, разместише рањенике са првих и ревета, заузеше став и фотограф командова: мирно!

Све се ућута. Фотограф поже десно раме, накашља се, одброја: један, два, три, четири... на дравље... затвори објектив, дубоко се поклони и поче склапати апарат и прибор.

Гомила се развије по соби, наста жагор, смех и цела ова бујица отицаше полагано на врата у многе ходнаке. Рањеници су гледали некуд у таваницу, један је мстрајно јечао за све време, а двојица здравијих, у углу до пећи, играли су карата.



Милановић и Јованка остали су и даље у болници. Живот је текао полако и пријатно. Рањеници су долазили и одлазили један за другим у команду, кући или у гробље. Долазили су нови све занимљивији типови: млади и стари, кршни и слаби, без руке и без ноге, пробушених груди, изломљених вилица и каквих ти све није било. У болници се тек може схватити рат. Али није било туге. Ње није ни смело бити. По општем правилу јунак и не сме туговати. Нису туговали ни болничари ни милосрдне сестре. Запимања је било доста, новости увек. У доколици играло се санса, каткад „ајнца“, „фарбуле“, ло мало, на ситно, колико да се прекрате ноћи за време дежурства. Коњака је било, чаја, понуда. Србија се одуживала својој деци. Полекад се певало, бивало и свирке, а причало се по цео дан. Рањеници су занимљиви. Наш сељак радо прича, воли варош, диви се господи и искрено говори о свему што је било у дугим, тешким часовима кад је далеко од својих. Говори у перо сестри све што треба да зна његова жена, вереница или мати. Не крије ништа ни пољупце које у писму шаље. А сестре схватају све, разумеју жеље, љубав — јер је живот у основи свуд исти.

И Јованка је једног дана писала. И то Миленку Јанковићу, оном истом рањенику што је Милановићу сметао својим јечањем

на дан његова доласка у болницу. Јављао се кући и писмо се најпослед претвори у препирку.

— Видиш, а то није истина — тврдио је Милановић. То треба да се зна. Јави им просто: одсекли су ми ногу до колена. Драга жена, нија се могло друкче — трудили су се сви — али... морали су ми ногу одсећи, јер се крв искварила... И шта ту? То није ништа. Рат је, брате, ниси ти крив. И после, ти си сељак... Ја на пример... ја у опште не бих ни речи казао да су ми, не длј Боже, осекли ногу до колена. Осекли па квит. Већ руку... е то је нешто друго. То неби смело бити. Парнично бих се са државем за руку. Сваки мој прст вреди сто хиљада динара. Јер ту је моје знање — ја цртам. Знаш како се црта? Мост, на пример, пропуст, канализација... Мени су руке неопходно потребне. Услов за живот, уверавам те. Нога је већ нешто друго. Јави им слободно.

— А ја, господине, знам шта кажеш — уздахну Миленко. — Али код нас, сељака, нога значи много... много, Бога ми. Ни орати, ни копати, ни сејати, ни дрва насећи без ноге. Са штакама се не коси и не крчи, а ја од тога живим, Из наднице сам се и досад хранио. А сад — петоро деце, све једно другом до ува, жена... а леба ни онако није било... Жена, чим чује, оде куд је ноге носе, а деца и кућа осташе без икога. Бар док



ја дођем, на после како да Бог. Кад стигнем кући, видеће сви шта је и како је па... молим те, пиши ти како ја кажем...

— Каква је то жена? То је чудовиште! — настави упорно Милановић. — То не може бити, ако те воли...

— Ко зна... можда воли... волела ме је док сам лично на човека. — Па, обраћајући се Јованки, настави тихо: „И кажи, сестро, да сам сад здраво и нек не брину“. „Ти, Симена, продај Миловану плот до воћа са поплетом како најбоље умеш, па купи Раји опанчиће и мало брашна. Ону стржеву греду исеци и понеку шљиву с краја те се огрејте — само немој стари цеђак, очију ти“.

Но Милановић му није дао довршити писма.

— Па и сад си човек, брате. Кажем ти: сељак без ноге, то није срамота. У рату је, није у крађи, зна свако. А ја сам гледао и пре старе људе без ноге и руке, па нико не бежи од њих. Што да побегне твоја жена? Кажеш: волела те је. Добро, онда те воли и сад и неће побећи. Твоја кућа и њена је кућа, а љубав се не гаси тако лако, само ако је искрена.

— Знаш ли ти шта је љубав? Прави љубавници воле се и у гробу. Они умиру из љубави, разумеш ли?

— А не знамо ми то, господине. Сељаци смо ми — прости људи. Не умиру код нас

од тога, већ ко од рада, ко од ракије, ко од глади. И лако је жени побећи у нас. Код нас жена грби, има да изломи кичму, ако зна шта је кућа. А још кад се нема, као код мене, онда ти је ту права пропаст. Гладовали смо и аргатовали целог века. А сад још и ово. Чељаде је оно. И какав сам ја сад! Тек једног дана видиш је: оде мајци или у свет. Али ја ћу већ удесити некако, само да ми не остави кућу, док не стигнем. Научићу да плетем крпе, котарице, моћи ћу по нешто и да скујем, није се од човека ништа отело.

— Грешници немају ни појма о љубави! Просто тегле и једу — и он погледом потражи плаве очи. Али га Јованкин поглед прекорно сусрете, и он се поче на мах правдати.

— Ништа, ништа, брате, немој ми замерити. Ја то тек онако, да ми прође време и да те уверим да није срамота изгубити ногу у борби с непријатељем. А ти немој бринути. Ти си се борио за ову земљу и признаће ти се. Твоје се зна. Ти си се одужио, сад је ред да се и земља теби одужи. Само Боже здравља, па без бриге!

— Уздам се у Бога, — прошапта Миленко и помери се на месту од болова који га усукаше.

Заћута мало, стисну усне, и истеже се полагано, намештајући скраћену ногу под



покривачем. Затим погледа на писмо и рече тихо: — „Настави сестро: Сад вас све поздрављам много, и кума Радишу и баба Цају, а кмету Васи кажи да је свака сила за времена. И све вас грлим и желим сву моју дечицу да видим здраву, зато се претрпите и молите Богу. А сад нек вам Бог буде у помоћи. Ово писмо шаље рањеник у XXXII резервној болници.

Миленке Јанковић“.

\* \* \*

Прошло је три месеца од тада. Милановић и Јованка већ одавно пису више у болници, али су тешки рањеници остали и даље. Миленкова нога позлеђивала се два-три пута и једва је којекако зарасла. Један по један рањеник пуштан је из болнице, на је и на њега дошао ред. Морао се помагати штакама. Примео је новчану храну, нешто веша и неколико поклона од госпођа, које су обилазиле болницу, захвално се и изгубио на београдској калдрми, као и многи пре њега, без роптања и без радости. Мицао се корак по корак, полагао, помоћу дугих црних штака и оне једне здраве ноге, и трудио се да што пре избије на Теразије. Одатле би сишао на паробродску станицу, па сутра яродужио даље бродом. Могоа је и пречим путем, али је намеравао да сврати

до Црвеног Крста и да затражи мало помоћи да би могао платити кола од последње бродарске станице до куће.

На Теразијама спази Станишу Милановића где купује новине. Одмах га познаде те му приђе.

— Добар дан, господине Милановићу!

— О, здраво, Миленко! Како си? Где, па већ здрав. Бога ми добро је. Кући, а?

— У име Бога, кренух — одговорѝ Миленко.

— Па како код куће? Пише ли ти жена, да није побегла?

— Није, дао Бог. А онако по старом, сиротиња, петља увек.

— То је истина, него добро је само кад си остао жив. И пролепшао си се, море. Убелио се као лутка, неће те жена познати. Нема од бежања ништа.

Миленко се насмеши.

— Вала је Богу — због мене не би било штета, него због оне деце не би ваљало. Само да се једанпут стигне својој кући. Но биће потешко, трошка омало, а кад сиђем с лађе требаће кола. Сад идем до Црвеног Крста да потражим штогод.

То је добро. Имаш право. Они дају. Не брини, дају они, дају. Даће ти се прилична сумица. А ја као узинат без новаца. Баш ми је криво. Него, ја — и он бркну руком по џепу.



— Ево ти колико да попијеш штогод и немој се љутити, — и стрпа му у шаку два гроша. — Па пиши, пиши Бога ми, радоваћу се.

Војник прими и захвали, а Милановић узе читати новине.

— Е у здрављу, господине хвала! — и војник се дотаче шајкаче.

— У здрављу, срећан ти пут, брате! — Поздрави! журно изговори Милановић, не скидајући очију са листа.

У тај мах наиђе неки младић у војничкој униформи и зграби га за раме.

— Шта си се то задубио у новине?

— Е, гле, откуд ти, Јоване? Здраво! — викну Милановић весело и пружи му руку.

— Из Албаније, знаш и сам где сам био — одговори дошљак — овог часа сам стигао.

— Баш ми је мило, друже, кад си се испетљао једанпут... рече Милановић и наједаред задрхта, очи му синуще и стегнувши чврсто новине он довикну за Миленком.

— Миленко, чуј, одликован сам, — па, окренув се Јовану! рече: ево види крст милосрђа. Дивно!

Миленко се осврте, насмеши се, климну главом и оде, а Јован замишљено погледа за њим и рече:

— Боље да су му дали што у готовом него то позно одликовање.

— Ти бунцаш, друже! Мене су одликовали, разуми!

— Тебе... а зашто? — зачуди се Јован.

— Какво је то питање? Зашто? Па ето за то: лечио сам овог овде, другог трећег. Нама је овде било теже него вама. Само онолика дежурства. Па милосрдне сестре како деру, а мораш бити кавалер. И увек лишен свог сопственог задовољства... Па шта би ви још хтели, ви ратници? Знате само да причате и то је све; а половина вас је била у коморцијама, — брбљао је весело Милановић не скидајући очпју са новина.

— А гле, и Јованка ура! — и он снажно уштину за мишицу Јована. — Правда је победила. Ова земља има будућности, јер награђује рад. Рад, рад, синко мајчин, па је признање ту, — и он задовољно згужва новине у џеп.

— А сад, драги мој ратниче, добро си ми дошао и данас си мој гост. Данас ја частим. — и узевши га под руку одведе га преко трамвајског колосека у Хотел Москву.

Војник без ноге за то време одвукао се до првог угла и подбочен о штаке распитивао се код жандарма са линије о канцеларији Црвеног Крста.

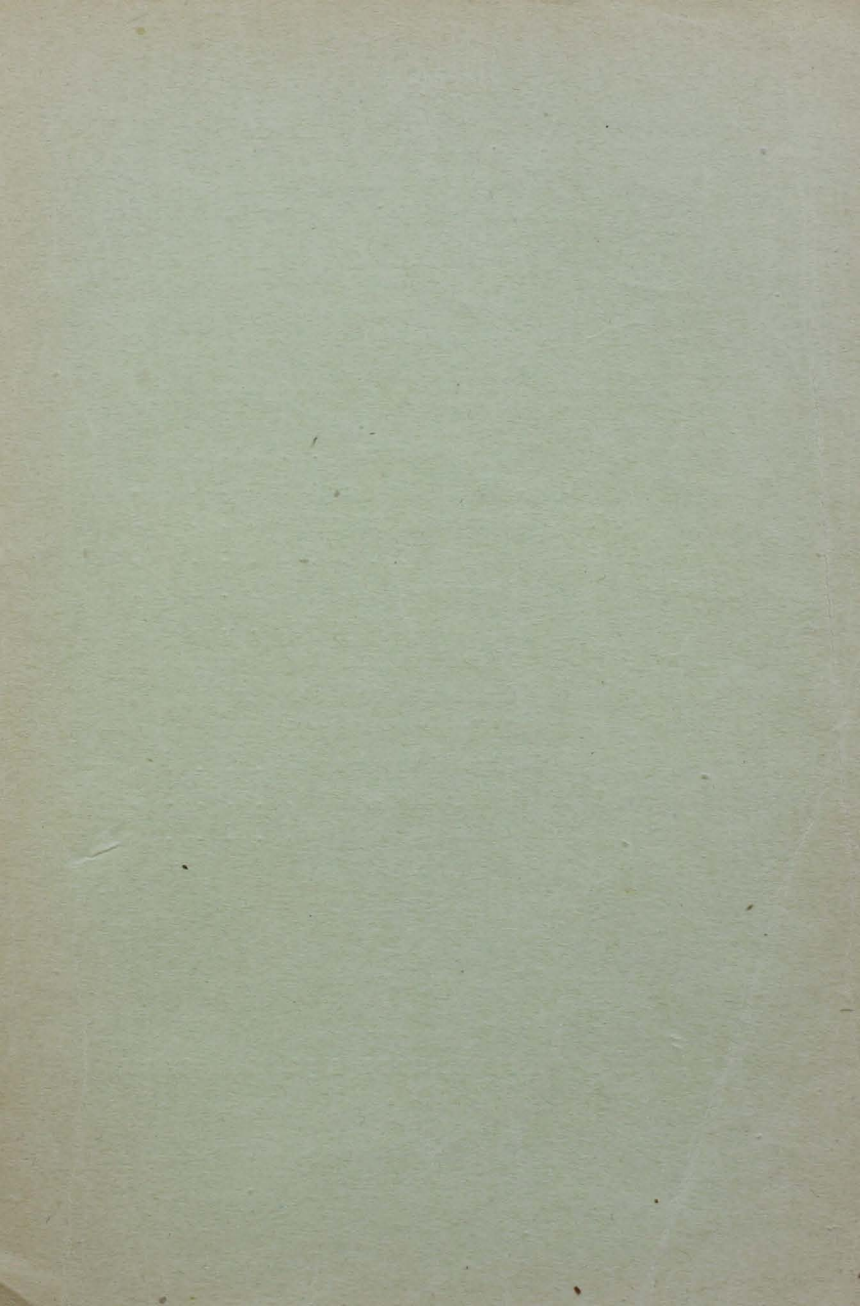
---



## САДРЖАЈ:

1. Ала гурамо.
2. Успавани стрелци.
3. „Који оно добар јунак бјеше?“
4. Пуле.
5. Бегунци.
6. Лаоконова група.
7. Како су умирали јунаци.
8. Признање.







Издавачка књижара  
Б. Ј. Димитријевића у Београду.  
— 6. Призренска б. —

Препоручује следеће одабране књиге:

|                   |                               |          |
|-------------------|-------------------------------|----------|
| Веселиновић Јанко | Хајдук Станко . . . . .       | Дин 4'50 |
| Ђисаловић Др. В.  | Речник Страних речи . . . . . | „ 3'75   |
| Јовановић Др. Ђ.  | Како наш ђак умире . . . . .  | „ —'90   |
| Кнежевић Божа     | Мисли . . . . .               | „ 3'75   |
| Смајли С.         | Карактер . . . . .            | „ 5'—    |
| Цицварии К.       | Дарвин или Ламарк . . . . .   | „ 1'50   |
| „ „               | Идеализам или Материјализам   | „ 1'50   |
| „ „               | Основни проблем Филозофије    | „ 1'50   |
| „ „               | О Сањину одбрана и критика    | „ —'60   |
| „ „               | Шта је метафизика . . . . .   | „ —'75   |
| Чернишевски Н. Г. | Шта да се ради? . . . . .     | „ 12'—   |
| Божо К. Маршић.   | Успомене из Збега . . . . .   | „        |

и т. д.

15-

ЗЕМУН  
ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА ЈОСИПА САВО  
1919.

PP674/89 ✓